

Cilt/Volume 2, Sayı/Issue 3, Ocak /January 2020, ss. 29-62.

Geliş Tarihi–Received Date: 01.12.2019 Kabul Tarihi–Accepted Date: 21.01.2020

ARAŞTIRMA MAKALESİ – RESEARCH ARTICLE

**TÜRK DEVLETLERİNE-BEYLİKLERİNE AİT UNİK-NADİR SİKKE ÖRNEKLERİ VE
NUMİZMATİK BİLİMİ AÇISINDAN ÖNEMLERİ**

MUSTAFA KALKAN*

ÖZET

Nüvizmatik bilimi açısından nadirlik derecesi göz önünde tutularak, çeşitli devletlere ve beyliklere ait olan sikke örnekleri incelenmiştir. İncelenen örneklerin yazı dilleri çözülerek, araştırmacıların ve geniş okuyucu kitlelerinin faydalanması için detayları açıklanmıştır. Bugüne kadar hiç görülmemiş olan unik örnekler ele alınarak, detayları paylaşılıp buldukları dönem açısından önemleri vurgulanmıştır. Sadece içerik olarak değil aynı zamanda sanatsal açıdan sikkeleri, dönemindeki diğer sikkelerden ayıran noktalar dile getirilerek her sikkenin spesifik noktaları izah edilmiştir. Bu arada Türklerin konargöçer yaşam biçiminden yarı yerleşik ve yerleşik hayata geçiş süreci içinde iktisadi farklılıkları öğrenme seyrine işaret edilmiştir. Zamanla yerleşik hayat içinde mübadele usulünü terk ederek para kullanmaya başlayan Türklerin kurdukları devletlerin kullandıkları sikke örnekleri verilerek, paraların gelişim seyri sergilenmeye çalışılmıştır.

Ekonomik hareketlilik açısından değerli olan sikkenin aslında bir sosyal gösterge aracı olarak da kullanılabilceği, dini nitelikteki metinlerin sikkenin üzerine yüklenerek mezhebi farklılıklar oluşturabilecek özellikler taşıdığı, üzerinde yer alan damga, işaret, süsleme ve yazı hatlarıyla da kültürel kimlik aracı olduğu izah edilmiştir. Selçuklu sikkelerinin üzerlerinde kullanılan hat, özel işaret ve ifadeler ayrı bir araştırma alanıdır. Özel bir yazı hattı kullanılarak adeta şifreleme yöntemi uygulanıncasına her yıl ve dönem için farklı stiller tercih edilmiştir. Bir şehrin yazımının on, on iki farklı şekli kullanılmıştır. Bu özel yazım türlerini öğrenmeden yazıların çözülmesi ve anlaşılabilmesi imkânsızdır. Genel Türk Tarihi açısından büyük önem taşıyan ama üzerinde çalışılmayan Türk Nüvizmatığı alanının ne türden önem ve detaya sahip olduğu vurgulanarak, mevcut araştırma sunulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Nüvizmatik, Türkesler, Karluklar, Tolunoğulları, Karahanlılar, Timuriler, Anadolu Devletleri, Anadolu Selçukluları ve Beylikleri.

**SAMPLES OF UNIQUE-RARE COINS OF THE TURKISH STATES-MEMBERSHIPS AND ITS
IMPORTANCE IN TERMS OF NUMISMATIC SCIENCE**

ABSTRACT

Coin samples belonging to various states and principalities were examined considering the degree of rarity in terms of numismatic science. The written languages of the samples were analyzed and their details were explained for the benefit of researchers and large readers. Unic samples, which have never been seen before, have been examined and their details have been shared and their importance in terms of the period in which they were found. Not only in terms of content but also from the artistic point of view, the points that differentiate the coins from other coins of the period were expressed and the specific points of each coin were explained. In the meantime, the process of learning the economic differences in the transition process of the Turkish settler from semi-life to semi-settled and settled life was pointed out. It was tried to show the course of development of the coins by giving examples of coins used by the states established by the Turks who abandoned the exchange procedure in settled life and started to use money.

It is explained that the coin, which is valuable in terms of economic mobility, can actually be used as a social indicator tool, religious texts are loaded on the coin and have features that can create sectarian differences, and it is also a cultural identity tool with the stamps, signs, ornaments and writing lines on it. The line, special signs and expressions used on the Seljuk coins is a separate research area. Different styles have been preferred for each year and period as if using a special line of writing as if the encryption method was applied. Ten, twelve

* Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, E-posta: kalkan12@hotmail.com

TÜRK DEVLETLERİNE-BEYLİKLERİNE AİT UNİK-NADİR SİKKE ÖRNEKLERİ VE NUMİZMATİK BİLİMİ AÇISINDAN ÖNEMLERİ

different ways of writing a city were used. It is impossible to decipher and understand the texts without learning these special spelling types. The present research has been tried to be presented by emphasizing the importance and details of the field of Turkish Numismatics which is important for General Turkish History but not studied.

Key Words: Numismatic, Turgesh's, Qarluqs, Tulunid, Qarakhanid, Timurid, States of Anatolia, Anatolian Seljuks and Principalities.

GİRİŞ

Numizmatik disiplini, zengin materyallere sahip olmasına rağmen Türk tarihinin seyri içerisinde az çalışılan ve üzerinde önemle durulan bir alan değildir. Son yıllarda Orta Asya'da bulunan numizmatik materyaller, Türk tarihine ve para bilimine olan ilgiyi artırmış, tarih disiplinine sağladığı katkı sebebiyle önemi bir daha ortaya konmuştur. Tarihi bilgileri sarsan buluntular, bazı dönemlerin yazımının yeniden gözden geçirilmesine neden olduğu gibi, bu disiplinin sağladığı yeni bilgi akışının tarihimiz açısından değeri anlaşılmasına başlanmıştır.

Konargöçer hayat gereği mübadele usullerinin geç dönemlere kadar devam ettirildiği, zamanla ticari münasebetlerde mübadelenin yerini paraya bırakmaya başlamasıyla birlikte Türklerin de sikke kullandığı görülecektir. Sikkenin kullanımına kadar onun yerine geçen bronzdan yapılmış metalleri ve gümüş parçaları değişim değeri olarak kullandıkları bilinmektedir. Önceden sikke kullanmayı bilmeyen Türklerin İskitlerle birlikte Grek ustalara Grekçe darp ettirdikleri sikkelerin yerini, zamanla sanat eseri niteliğine bürünecek kadar güzel örnekler verebilecek bir noktaya taşıdıkları da görülecektir. Bu hızlı gelişmenin, konargöçer halkların zamanla yerleşim alanlarına yaklaşmaları, önceden yılda bir iki defa kurulan pazarlarda-panayirlarda şehirliyle yapılan mübadelelerin artık ihtiyacı karşılamaması ve kışlak hayatının uzun sürmesi gibi sebeplerden kaynaklandığı da tespit edilmiştir.

Konargöçer halkların batıya doğru ilerleyerek, büyük nehir ağlarına sahip bereketli toprakların buldukları bölgelerle ve vadilerle çevrili tarım toplumlarıyla yakınlaştıkları görülecektir. Erken dönemlerden itibaren Orta Asya'da Minusinsk, Fergana, Zerafşan, Tarım ve Çu gibi bereketli vadilerde tarımın yapıldığı ve şehirlerin inşa edildiği, yapılan arkeolojik kazılarda eski yerleşimlerin tespitleriyle kesinleşmiştir. Tarım hayatı, Türkler arasında sınırlı ölçüde olmasına rağmen bu üretimin önemi bilinmekte ve tarımla uğraşan halklarla sosyo-ekonomik ilişkiler sürdürülmektedir. Hun Devleti'nin batı kanadının ticari ilişkilerin yoğun olduğu bir bölgede bulunması ve zengin tarım vadileriyle çevrili yerleşim alanlarına yakın olması, erken dönemlerde ilişkilerin şekillenmesine imkân tanıyacaktı. Göktürklerle birlikte daha da batıya yönelen sağ kanat, İpek Yolu'nun bölgeye kazandırdığı zenginliği görmüş, tarım toplumlarının zengin vadilerde ürettikleri ürünlerin bölge açısından önemini kavramış ve askeri-ekonomik politikalarını da buna göre şekillendirmişlerdir. Özellikle İstemi Yabgu'nun bölgedeki diğer devletlerle olan ilişkilerinde ticarete, tarıma ve yerleşik hayata verdiği önemle bunu pekiştirdiği ve elde edilen gelirin devlet hayatı açısından büyük bir öneme sahip olduğu anlaşılmıştır.

Batıya kayan boyların yerli halklarla temasları sırasında tarımın önemini kavramaya başlamaları, ticaretin getirdiği kazancın ne kadar önemli bir gelir kaynağı olduğunu anlamalarıyla birlikte yerleşiklere bakışlarında önemli değişiklikler yaşandığı görülecektir. Ticaret, devlet hayatı açısından can alıcı değer taşısa da sosyal hayat açısından çeşitli tehlikeleri de barındırmaktadır. Şehir hayatının ve yerleşik toplum olmanın getirdiği rahat ve huzurlu yaşam, Türkleri konargöçer hayattan koparma ve maişet kaynağı olan hayvancılıktan uzaklaştırma tehlikesi taşımaktadır. Bunun büyük bir sosyal dönüşüm olması sebebiyle, inşa edilen sınırlı sayıda şehirlerde-ordugâhlarda ve kışlaklarda yaşamının dışında, toplumu yaşam biçiminden uzaklaştırmadan bu ilişkileri yürütmenin önemli bir nirengi noktası olduğu devlet erkânı tarafından görülmüştür.

Hayvancılığın tarım hayatına oranla daha çok tercih edildiği toplumlarda, mal varlığıyla zenginleşen kesimlerin yerleşik toplumların yaşam biçimine ve hayat standartlarına ilgi duyduğu bilinen bir gerçektir. Konargöçer dünyada çok erken dönemlerden itibaren kışlaklarda sınırlı ölçüde şehir hayatının tesis edildiği, şehirli toplumlara çok da uzak bir yaşam biçiminin bulunmadığı bilinmektedir. Zengin toprak örtüsünün, büyük nehirlerin suladığı geniş alanların, ılıman iklimin ve sık yağmur alan bir bölgenin erken dönemlerden itibaren önemli medeniyet merkezlerinin oluşumuna zemin hazırladığı görülür. Fergana ve Zerafşan Vadisi'nde yetiştirilen ürün çeşitliliği, elde edilen ürünün yüksek rekolteye sahip olması, üretim fazlasının büyük pazarlarda satışının gerçekleştirilebiliyor olması zenginleşen bir toplum düzenini de beraberinde getirecektir. Sanata, mimariye ve musikiye önem veren bu tarım toplumlarında çok tanrılı dinlerin, farklı inanç sistemlerinin bulunması sebebiyle bir hoşgörü ikliminin de oluştuğu anlaşılabacaktır.

Binlerce yıl önce bölgeye göç eden ve İran platosunda kalan ana grubun dışında Orta Asya'ya gelen Hint-Avrupa kökenli Aryenlerin yerleşik toplum olmaları sebebiyle şehir düzenlerini kısa süre içinde tesis ettikleri görülecektir. Bu döneme ve sonrasına ait şehir kalıntıları tespit edilmiş ve ileri düzeyde medeniyetlerin Orta Asya'da şehir kurulumuna uygun bölgelerde ve yolların kavşak noktalarında inşa edildikleri anlaşılmıştır. Rus Arkeoloji Cemiyeti, Fransız Arkeoloji Araştırmaları Cemiyeti, Alman Arkeoloji Araştırmaları Merkezlerinin

daha Çarlık Rusyası döneminde tespit etmeye başladıkları bu şehirlerin son iki yüzyılda kazıları tamamlanmış ve bütün detayları ile gün ışığına çıkarılmıştır.

Ortaya çıkarılan şehirlere ait krokiler, sulama kanalları, pazar yerleri, ibadet merkezleri, silolar, ev planları bütün detayları ile çalışılmış ve ileri düzeyde bir medeniyetin MÖ 5000-4000’li yıllarda Orta Asya’nın yerleşime uygun vadilerinde inşa edildiği kesinleştirilmiştir. Bu toplumların Hint-Avrupa kökenli olması sebebiyle onlardan geriye kalan materyaller değerli kabul edilmiş, Avrupalıların kendi köklerine ulaşmak amacıyla en ince ayrıntısına kadar şehirlerin detayları üzerinde çalıştıkları görülmüştür. Bu dönemde de değişim değeri olarak kullanılan, kemik, metal-değerli metallere yapılan ağırlık ölçüleri bulunan malzemelerin ticari hayat içinde yer aldığı bilinmektedir. Bu medeniyetlerin bölgedeki uzun hâkimiyet sürecinden sonra Maveraünnehir ve Yedisu sahasına inmeye başlayan Türklerin Hint-Avrupalılarla askeri-ticari ilişkilere girdikleri ve zamanla bölge üzerinde askeri hâkimiyet tesis etmeye başladıkları anlaşılabilecektir. Bölgede dolikisefallerle kaynaşmaya başlayan brekisefaller zamanla bazı bölgelerde demografik üstünlüğü de tesis edeceklerdir. Şehirlerin ve yerleşim birimlerinin asıl meskûnları Hint-Avrupalı topluluklar olacak, bu nüfus dengesi asırlarca dolikisefallerin lehine devam edecektir. Yüzyıllar sonra brekisefaller kesif olarak yerleşim alanlarına yakın bölgelere yaklaşabilecek ve kurganlardaki ceset örneklerinden oranları tespit edilebilecektir.

1. İslam Öncesi Dönem Türk Devletlerine-Beyliklerine Ait Sikkeler

Türklerin Sibir sahasından daha batıya doğru göç etmeye ve bölgede yaşayan kavimleri yerlerinden sürmeye başladıkları göç serüveni ile, Merkezi Asya tarihi değişmeye başlayacaktır. Sayan-Altay, Minusinsk ve Pamir-Alay dağ silsilelerini izleyerek daha batıdaki bölgelere gelmeye başlamalarıyla birlikte yerleşik medeniyetlerin yaşam seyirlerinde de önemli gelişmeler yaşanacaktır. İskitlerin konfederatif yapıları sebebiyle dağınmış gruplar halinde yaşıyor olmalarından dolayı bu tehdit, Hun Devleti kurulana kadar tam anlamı ile fark edilmeyecektir.

İskitlerin dağılması ve Hun Tanrıkuşunun kurulması ile birlikte karargâh-ordugâh daha batıdaki Güney Moğolistan sahasına Ötüken-Ordos bölgesine kayacaktır. Hunlar döneminde Çinlilerle ve Sogdlularla ticari ilişkilerin sürdürüldüğü bilinmektedir. Elimizde gerek Han Hanedanlığı gerekse şehir devletleri tarafından darp ettirilen Wu chu örnekleri mevcuttur ama Türkler tarafından kestirilmediği için detaylı olarak paylaşılmamıştır. Hunlar döneminde mübadele usulünün kullanılıyor olmasının yanı sıra Han sikkelerinin sınır boylarındaki pazarlarda işlem gördüğü kurganlarda yapılan arkeolojik kazılardan anlaşılmıştır.¹ Bazı Hun mezarlarından Erken Han Hanedanlığı’na ait aşağıdaki wu chu örnekleri çıkmıştır.

Zeno: 65916/47924

Ç.: 24.3 mm, A.:2.1764 gr. AE/A. RRR. Wu chu (Çju).²

Wu Chu

Batı Han Hanedanlığı (MÖ 206-MS 8) yılları arasında hüküm sürmüştür, İmparator Wudi Junguo Wuzhu (MÖ 140-141/87-86) dönemine aittir. Erken Tip/Proto Tip B’dir ve 5 Çju değerindedir. Kurşun ve bronz alaşımını erken dönem sikkesidir.³ A. M. Kamışev, U-1 olarak tanımlamakta ve MÖ 118’den MS’ki tarihlere kadar kullanıldığını ifade etmektedir.⁴

Hunların İpek Yolu güzergâhı üzerindeki ticari faaliyetlere geç dönemlerde yönelmeleri, batı kanadının kervan yolları üzerindeki mücadelesinin MÖ 80’li yıllarda sıklaşmasıyla fark edilecektir. Yılda iki kez sınır

¹ Bahaeddin Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi, Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre*, TTK Yayınları, Ankara 1991, s. 4.

² Araştırmamızda kullanılan resimlerin büyük olanları arkeolojik kazılarda ele geçirilen sikkelerdir, yanlarında yer alan küçük sikkeler ise www.zeno.ru’dan örnekleri esas alınarak daha detaylı bilgilere ulaşılması amacıyla araştırmacılar-nümitizmatlar için verilmiştir. Çok sayıda orta ya da küçük sikkelerin art arda sıralandığı resimler, araştırmamıza ait örneklerden oluşmaktadır ve ilk kez yayımlanmıştır.

³ François Thierry, “Wuzhu des Sui ou Wuzhu des Wei”, *Bulletin de la Societe Française de Numismatique*, No 4, Avril, 1988, pp. 349-351.

⁴ A. M. Kamışev, *Rannesrednekoviy Manetny Kompleks Semireçya*, İzd. Rarited Info, Bişkek 2002, s. 84.

TÜRK DEVLETLERİNE-BEYLİKLERİNE AİT UNİK-NADİR SİKKE ÖRNEKLERİ VE NUMİZMATİK BİLİMİ AÇISINDAN ÖNEMLERİ

boylarında kurulan pazarlarda, konargöçerler ile yerleşiklerin mal değişimi gerçekleştirdikleri zaman dilimleri dışında yoğun bir ticari canlılık görülmez. Çinlilerle Sogdluların ve şehir devletlerinin ticari hareketlilikleri bütün hızıyla devam edecek, her iki ülke arasında para birimlerinin değişim değerlerinin devlet tarafından garanti altına alınmış olması sebebiyle ticaret güven içinde yapılacaktır. Her ne kadar bazı dönemlerde konargöçerlerin saldırıları sebebiyle İpek Yolu'ndaki ticari ağ zarar görmüşse de şehir devletlerinin ve İpek Yolu muhafızlarının gayretleriyle genel anlamda asayişin tesis edildiği anlaşılacaktır. Bu ticari bağ, aşırı mal çeşitliliğinin bulunduğu büyük pazarlarda farklı ülkelerden gelen malların satılmasıyla devam ettirilmiş, alınan vergiler ve yapılan ticaretten elde edilen kâr oranlarının yüksek olması sebebiyle sınır boylarındaki şehirlerin zenginleştikleri ve şehir devletlerinin oldukça güçlü bir ekonomik canlılığa kavuştukları görülecektir.

Hunların erken dönemlerden itibaren Han Hanedanlığı ile olan mücadelelerinde ağır yenilgiler almaya başlamalarıyla birlikte yavaş yavaş şehir devletleri üzerindeki güçlerini kaybetmeye başladıkları anlaşılacaktır. Hun Devleti'nin ikiye bölünme süreci ile birlikte de batıda kontrol kaybolacak ve Han askeri birlikleri şehir devletlerini kontrol altına almaya çalışacaktır. İpek Yolu ticareti sebebiyle şehir devletleri Çin'le olan ilişkilerini bozmak istemeyecek, güç dengeleri arasında kalmadan her iki askeri güç karşısında ticaret yapmanın yollarını arayacaklardır. Hun Devleti'nin bölünmesinden sonraki süreç içerisinde gerek Kırgızlar, gerek Wuhuan ve Hsienpiler gerekse Wusunlar zamanla Han Hanedanlığı ile birlikte hareket edecek, Hunlara karşı koymak için ittifak oluşturacaklardır. Hun Devleti yıkıldıktan sonra da dağılan Hun boyları, Göktürk Devleti kurulana kadar dağınık gruplar halinde farklı coğrafi çevrelerde yaşayacak, Juan juanlar devletlerini kurana kadar mübadele usulüyle ve alışverişlerde imparator damgalı ağırlıkları ve ayarları standart hale getirilmiş olan gümüşlerle alışverişlerini yapacaklardır.

Juan juanların 420'li yıllardan sonra güçlerini artırmaları ve genişleyerek Türklerin hâkimiyetleri altındaki bölgeleri ele geçirecek ilerlemeleriyle bölgede tek otorite haline gelmeye başladıkları anlaşılacaktır. Bu zaman diliminde Juan juanlar ekonomik güçlerini de artıracak İpek Yolu üzerinde varlıklarını ortaya koyabilmek için para darp ettireceklerdir. Her ne kadar Çin sikkeleri kadar gelişmiş bir teknikle darp edilmemiş olsa da bakır paralar kestireceklerdir. Bu paralar, Yedisu ve Kuzey Çin sahasındaki İpek Yolu şehirlerinde ve Güney Moğolistan bölgesinde kullanılacaktır. Bakır paralar gerek darp kalitesi gerekse metal ayarı itibarıyla kötü durumdadırlar. Şehir harabelerinde çıkan sikke örnekleri, az da olsa mevcut sikkelerin ticaret hayatı içinde kullanım sıklığına sahip olduklarını ortaya koymaktadır.

Göktürk Devleti'nin kurulması ve Juan juan paralarının kullanımdan kalkmasıyla birlikte Çin'de görülen iktidar değişiklikleri ile beraber yeniden siyasi coğrafya üzerinde hâkimiyet mücadelesi başlayacak ve ticari dağılım el değiştirecektir. Türklerin doğu kanadının İpek Yolu'nun ticaret ağından uzakta olması sebebiyle bu ticari ilişkiler ağına dâhil olmasa da batı kanadı bizzat bu ilişkilere dâhil olacak ve sikke darp ettirilecektir. Son yıllarda Özbek kökenli araştırmacı Gaybullah Babayarov'un tespit ettiği yüzlerce farklı çeşitten müteşkil sikkenin tanımlanması ve Sodg yazı metinleri ile üzerlerindeki damgaların çözülmesiyle birlikte batı bölgesinde yoğun bir ticari hareketliliğin yaşandığı anlaşılmıştır. Her şehir devletinin darp ettirdiği sikkenin hangi yabguya ya da şehir hâkimine ait olduğu tek tek tespit edilmiş, hangi şehir devletlerinin Türklere hangilerinin Han Hanedanlığına, hangilerinin Sogdluların hâkimiyeti altında olduğunu anlama imkânı doğmuştur. Kazılarda, kurganlarda, şehir harabelerinde, kervansaraylarda bulunan sikkeler, katalog haline getirilerek detaylı şekilde yayımlanmıştır.⁵

Göktürk sikkelerinin olabileceği bugüne kadar araştırmacıların aklından dahi geçmemiş, Türklerin İpek Yolu üzerinde bu kadar fazla sikke darp ettirerek ticaret yapmış olmaları önceleri şaşkınlıkla karşılanmıştır. Detaylar ortaya çıkıp, V. A. Livşits tarafından yazılar okununca, akabinde G. Babayarov'un detaylı çalışmalarıyla ayrıntılar anlaşılınca, bu tespitler Türk tarihinin bazı dönemleri için araştırmacıları çığır açan bir noktaya taşımaya başlamıştır. Çıkan yeni sikkelerle her geçen gün durum iyice değişmiş, yüzlerce çeşit ve farklı metalle darp edilen yeni örnekler bulunmuştur. Göktürklerin batı kanadının ne kadar zengin bir ticari ilişki ağına sahip olduğu ve yabgu statüsündeki devlet yöneticilerinin kağan adına ya da bağımsız olarak sikke kestirdikleri anlaşılmıştır. İpek Yolu'nun hâkimiyetini ele geçirme noktasında Türklerin askeri mücadele verdiği düşünülürken, aslında ticari rekabetin askeri mücadeleden daha fazla olabileceği hiçbir saha uzmanının aklının ucundan dahi geçmemiştir.

Sikkelerin tarihi olayların seyri hakkında verdikleri bilgilerin nasıl can alıcı noktalarda açıklayıcı ve kesin bilgiler ihtiva ettikleri daha sarıh bir şekilde anlaşılmaya başlanmıştır. Kazıların devam ettiriliyor olması ve

⁵ G. Babayarov, *Köktürk Kağanlığı Sikkeleri Kataloğu (The Catalogue of coins of Turkic Qaghanate)*, TİKA Yayınları, Ankara 2007.

çıkabilecek yeni sikkelerin hangi bilgilerimizde köklü değişiklikleri meydana getirebileceği düşüncesi bile heyecan yaratmaktadır. Mevcut sikkeler, uzun süre tedavülde kalacak ve bölgedeki ticaret bu sikkelerin yanı sıra önce Sui daha sonra ise Tang Hanedanlığı'nın sikkeleri ile birlikte kullanılacaklardır. İpek Yolu üzerinde ticaret o kadar canlı olacaktır ki sürekli şekilde Tang Hanedanlığı'na ait sikkelerin sahtelerinin basılması sebebiyle imparatorluk 4-5 kez sikkelerde çap ve ağırlıkla birlikte tip farklılığına giderek sahte para darbının önüne geçmeye çalışacaktır.

Ayrıca bölgedeki Yerli Hanedanlar ve Şehir Kralları kendi adlarına paralar bastırarak, bazıları Çin imparatorlarına ait damgaları sikkeleri üzerine nakşederek tabiiyetlerini arz edip, bastırdıkları paraların tedavülde kabul görmelerini sağlayacaklardır. Aşağıdaki örneklerin her biri şehir devletlerine ve yerel hâkimlere ait paralar olarak İpek Yolu üzerinde kullanılmıştır. Mevcut sikkeler neredeyse bütün şehir kalıntıları arasında görülmüştür, nadir de olsa kurganlarda cesetlerin yanlarında ya da ölümlerin boyunlara asıldığı kalıntılardan anlaşılmıştır.⁶ Yedisu ve Çu Vadisi sahası sikkelerin sıklıkla görüldükleri yerlerdir, aynı zamanda bu bölgede bulunan ve yok olmuş birçok şehrin kalıntılarının tespitiyle sikkelerin kimliklerinin teşhislerinin yanı sıra hangi şehir devletine ait olduğunu da anlamak mümkün hale gelmiştir. Aşağıda yer alanlar, şehir kalıntılarında ve kurganlardan çıkan sikkelerdir.

Zeno: ?

Ç.: 29.1 mm, A.: 13.1870 gr. AE. RRR. Ç.: 22.5 mm, A.: 4.8240 gr. AE. RRR.

5 delikli tekerlek sikkeler, proto tip paralar, dünyanın farklı bölgelerinde ilk dönemlerden itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Türkistan sahasında yer alan şehir devletlerinin hâkimleri ise, bu sikkeleri Çin'de bronz sikkelerin tedavüle girmesiyle birlikte Orta Asya'da da darp ettirmişlerdir.

Zeno: 128840/128831/47785/40239/128838/128831/128838/47785/40239/128840/40239

Ç.: 21 mm, A.: 4.5118 gr. AE. RRR. Ç.: 24.5 mm, A.: 6.8125 gr. AE. RRR. Ç.: 21 mm, A.: 4.5891 gr. AE. RRR.

760 yılından X. asrın ortalarına kadar kullanılmıştır. Yedisu sahasında bulunan sikkelerdir. Kamişev tarafından 11 çukurlu olması sebebiyle M-4 Grup IV şeklinde tanımlanmıştır.⁷

8 çukurlu proto tip sikkeler olarak da bilinmektedir. Yerel Beyler tarafından darp edilen ve Tang Hanedanlığı (618-907) döneminde tedavülde bulunan Kai Yuan Tong Bao stilli paraların çağdaşları arasındadır. Yedisu sahasında, bugünkü Kırgızistan sınırları dâhilinde darp edilmiştir.

Yedisu bölgesinde, Yerel Beyler tarafından darp edilen 13 noktalı sikkelerdir. Türkler arasında 3, 5, 7, 9, 11, 12, 13, 24, 40 gibi rakamların kutsal kabul edilmelerinin bir etkisi var mıdır bu tam olarak anlaşılamamıştır.

Zeno: 94905/146050/146055/108496/94905/124645/36770/115616

⁶ A. Kamişev, *Rannesrednekoviy Manetnyy Semireçya*, İzd. Rarited İno, Bişkek 2002, s. 28.

⁷ A. M. Kamişev, *Rannesrednekoviy Manetnyy Kompleks Semireçya*, İzd. Rarited İno, Bişkek 2002, s. 87.

TÜRK DEVLETLERİNE-BEYLİKLERİNE AİT UNİK-NADİR SİKKE ÖRNEKLERİ VE NUMİZMATİK BİLİMİ AÇISINDAN ÖNEMLERİ

Ç.: 24 mm, A.: 14.3733 gr.AE.RRR. Ç.: 23.5 mm, A.: 7.7043 gr.AE.RRR. Ç.: 22.5 mm, A.: 2.3411 gr.AE.RRR.

Tang Hanedanlığı (618-907) dönemi sikkedir ve Kai Yuan Tong Bao'ya ait olan sikkelerin Yedisu sahasında Yerel Beyler tarafından darp edilen sahte örnekleri arasındadır ve 5 mm kalınlığındadır. Nadir bir örnektir, her iki tarafına da Kai Yuan Tong Bao işareti darp edilmiştir. VIII. yüzyıla ait sikkedir. 1 Wen değerindedir.

Tang Hanedanlığı (618-907)dönemine ait bir Kai Yuan Tong Bao sikkedir. Yedisu sahasında, Novopakrovka yakınlığında bulunmuştur. Kare delikli olan bu para taklittir, yine Yerel Beyler tarafından darp ettirilmiştir. VIII. yüzyıla aittir ve 1 Wen değerindedir.

730-760 yılları arasında darp edilen sikke, II. grup olarak tanımlanmıştır. Ortası yuvarlak olan sikke, diğer kare şeklindeki Çin sikkelerinden belirgin bir şekilde ayrılmaktadır. Bu sikkede, diğer sikkelerde olduğu gibi Yerel Hâkimler tarafından imparatora bağlıklarını bildirmek ve vassallık statüsünü belirtmek amacıyla darp ettirilmiştir. Tang Hanedanlığı dönemine ait bir Kai Yuan Tong Bao sikkedir. Kuzey Sogdiana ve Yedisu bölgesine aittir. VII. -VIII. yüzyıllara aittir, 1 Wen değerindedir.⁸

Bu dönem içinde yer alan en önemli devletlerden biri de Arslanîlerdir, hanedanın Türkelere bağlı olabileceği ifade edilmektedir. Bu devlete ait sikkelerin bir yüzünde Göktürk runiği ile diğer yüzünde ise Sogd alfabesiyle hakanın adı yazılmıştır. Her iki toplumun kullanılıyor olması ve kabul görmesi amacıyla çok dilli kestirilmiş olmalıdır. Sikkelerin büyük bir bölümü iki dillidir ama Toharistan ve Sogdiana topraklarında Pers-Sogd kökenli halkların şehirdeki demografik çoğunluğu oluşturmaları sebebiyle sadece Sogd dilinde darp ettirdikleri sikkeler de mevcuttur. Aşağıdaki sikkeler son zamanlarda şehir kalıntıları arasında bulunan en iyi örnekler arasındadır. Sikke çeşitliliğini sergilemek amacıyla örnekler verilmiş ama sikkelere ait aşırı detaya girilmemiştir. Gerek sayfa sınırlaması gerekse makale boyutlarını aşabilecek detaylar sebebiyle, bu yöntem kullanılmıştır.

Zeno: 52721

Ç.: 23 mm, A.:4.7827 gr. AE. RRR.

VIII. asrın birinci yarısından itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Arslanî sikkelerinin üzerindeki yazı ('yn'1 tkyn xwBw pny) runik "R" işaretli olup "p" veya "prn" şeklinde okunmaktadır.⁹ Kral İnal Tegin'e ait bir sikkedir. Arka tarafı Sogd alfabesi ile yazılıdır.¹⁰

Zeno: 1742

Ç.:21 mm, A.:4.2662 gr. AE. RRR.

⁸ www. sogdcoins. narod. ru. Coins of Semirechie. Sr 1.

⁹ https://www.sarc.auction/SEMIRECH-E-Arslanid-Inal-Tegin-8th-century-AE-cash-4-29g-VF_i32004953

¹⁰ A. M. Kamişev, *Rannesrednevekoviyy Manetmiy Kompleks Semireçya*, İzd. Rarited İnfö, Bişkek, 2002, s.92;www. sogdcoins. narod. ru. Coins of Semirechie, Sr 9.

IX. asrın sonu X. asrın başlarında kullanılan, bir tarafında “Byy 'rsl'n pylk' y'y'n pny”, diğer tarafında “Arslan Bilge Kağan” yazılı olan sikkedir, Kamışev tarafından AR-4 şeklinde tanımlanmıştır.¹¹

Zeno: 22476/205153

Ç.: 19 mm, A.: 2.1193gr. RRR.

Ön yüzünde Baga Türkes Kağan Punu, diğer yüzünde Öğitmiş Gubu yazısı trident damga ile birlikte yer almaktadır. VIII. yüzyılda Yedisu bölgesinin hâkimi Türkeslerdir. Bu farklı bir okumadır¹². Farklı bir okumayla diğer tarafında “βγγ twrkys γ'γ'n pny” yazılıdır. Bu okunuşun dışında Yutaka Yoshida tarafından "Lord Wanāndmāx" “wn'ntm'x xwβw yerine tγwss γwβw” formuyla bir okuma şekli daha vardır.¹³ Sikkeler, VIII. -IX. yüzyıllara tarihlenmektedir.¹⁴

Zeno: 48343 ?

Ç.: 17 mm, A.:1.2518 gr. AE. RRRRR.

Türkes sikkesi olduğu bilinen bu sikke, nadir bir örnektir. Yedisu bölgesinde Talas şehri yakınlarında bulunan sikkenin ön yüzünde Sogd alfabesi kullanılmıştır. Alan otoriteleri tarafından okunabilmiş değildir. Arka tarafı ise darp edilmemiştir.

Zeno: ?

Ç.: 15.5 mm, A.:1.1512 gr. AE. RRRRR.

¹¹ Kamışev, *age*, s.102; www. sogdcoins. narod. ru. Coins of Semirechie, Sr 20; www. cybernumis. com.

¹² François Thierry, “Three Notes on Turgesh Numismatics”, *Proceedings of the Symposium on Ancient Coins and the Culture of the Silk Road, Sichou zhi lu guguo qianbi ji Silu wenhua guoji xueshu yantaohui lunwenji, Shanghai Bowuguan Decembre 2002*, Shanghai 2011, pp. 413-442.

¹³ Mehmet Tezcan, “Paraların Işığında Türk ve İran Kavimlerinde Ay Yıldız/Güneş Motifi ve Türk Kültürü İçin İran Araştırmalarının Önemi”, *ICANAS 2007, Tarih ve Medeniyetler Tarihi*, C.VI, 2012, s. 3102.

¹⁴ Yutaka Yoshida, “First Fruits of Ryukoku-Berlin Joint Project on the Turfan Iranian Manuscript”, *Acta Asiatica, Bulletin of the Institute of Eastern Culture*, 78, Tokyo 2000, Ikeda On (Ed.) Tun-huang and Turfan Studies, p. 83-85.

TÜRK DEVLETLERİNE-BEYLİKLERİNE AİT UNİK-NADİR SİKKE ÖRNEKLERİ VE NUMİZMATİK BİLİMİ AÇISINDAN ÖNEMLERİ

Türkes sikkesi olduğu bilinen bu sikke, nadir bir örnektir. Yedisu bölgesinde Talas şehri yakınlarında bulunan sikkenin ön yüzünde Sogd alfabesi kullanılmıştır. Alan otoriteleri tarafından okunabilmiş değildir. Arka tarafı ise darp edilmemiştir.

Zeno: 46265/37836

Ç.: 19.5 mm, A.: 1.9117 gr. AE. RRR.

V. A. Livšits'in-Livshits'in ise, ön tarafı xwt'w w'xswt'wy pny olarak arka tarafı ise xwt'w wrnxwt'wy pny şeklinde okuduğu görülmektedir. Yutaka Yoshida ise xr'lwg ve xr'r'wg şeklinde okumuştur.¹⁵

Yukarıda farklı devletlere ait örnekleri verilen sikkeler, stilistik olarak Çin darp tarzıyla baskısı yapılan ama üzerindeki yazıları itibarıyla Orta Asya'ya has olan örneklerden meydana gelmektedir. Sikkelerin bugüne kadar okunamayan örnekleri beş rare (nadir) olarak verilmiştir, unik (unique) olabilme ihtimali de mevcuttur, okunmadığı için değerlendirmesi şu ana kadar yapılamamıştır. Alan otoritelerinin bu sikkeleri okuma çalışmaları devam etmektedir.¹⁶

2. İslami Dönem Türk Devletlerine-Beyliklerine Ait Sikkeler

Türklerin İslam kültür kuşağı içerisine girmelerinden önce Orta Asya'da konargöçer yaşam tarzını sürdürdükleri süreç içinde kurdukları devletler, Sogdlulara yakın coğrafi bölgelerde yer almıştır. Tarımı, ticareti, sanatın bazı dallarını, musikiyi, şehirlilerden öğrenen ve kendilerine ait müzik aletleri dışında farklı kültür kuşaklarına ait musiki aletlerini de kullanmaya başlayan Türkler, zamanla sosyal bir dönüşüm yaşayacaklardır. Şehir hayatına çokta uzak olmayan (kışlaklarda oluşturdukları şehirleri sebebiyle) bir sosyal yaşam seyrine sahip olan konargöçerler, İslam diniyle tanışıp zamanla bu dinle karışıp kaynaşırken yerleşik hayatın da içine dâhil olmaya başlayacaklardır. Üç yüz yılı aşkın bir süre din değiştirme seyrine direnen, yanlış politikalar sebebiyle bu dine uzun süre uzak duran geniş kitlelerin yaklaşım değiştirmesi, Abbasiler döneminde gerçekleştirilecektir. Emevîlerin askeri mücadeleyle yapamadıklarını, Abbasiler siyaset sosyolojisini ve din sosyolojisini doğru kurgulayarak yapmayı başaracaklardır.

Türkleri askeri yöntemlerle dize getiremeyeceğini anlayan Araplar, dailer vasıtasıyla bu engeli de aşacak ve sosyal dokuya nüfuz ederek kılıcın yerine kalemi ve asabiye yerine ise tasavvufi sosyal dokuya yakın özelliklerini keşfettikleri Türklerin mantalitetlerini çözecek ve kitleler halinde bu dine dâhil olma sürecini başlatacaklardır. Müslüman olduktan sonra içinde yer aldıkları dairenin etkin güçlerinden biri olarak ilk yüz yıl içinde fark edilmeye başlayan Türkler, askeri ve idari istidatları sebebiyle kısa süre içinde İslam dünyasında diğer güçler tarafından algılanacaktır. Liderlik özelliklerini, askeri istidatlarıyla bütünleştirince idari mekanizmalarda yer edinmeye, ordu komutanlıklarına yükselmeye ve sosyal dokuyla bütünleşebilme mezzetleriyle de yerli halklarla karışıp kaynaşmaya başlayacaklardır.

Zamanla buldukları idari görevlerde güçlenen Türkler, valilikleri kontrolleri altına alacak ve buldukları ülkelerin ordu komutanlıklarına kadar yükselerek, idari mekanizmanın en üst noktalarına kadar nüfuz edeceklerdir. Bununla yetinmeyen liderler kısa süre içinde yarı bağımsız ya da tam bağımsız devletler kurarak, varlıklarını ispatlamanın yollarını aramaya başlayacaklardır. Tolunoğulları, Arap coğrafyasında yer edinerek Mısır gibi zengin ve güçlü bir ülkenin kontrolünü sağlayıp kendi adlarına (halifenin adını sikkelerinde

¹⁵ "Arts from the Land of Timur", *An Exhibition from a Scottish Private Collection*, Paisley 2012, p. 311, cat. 582.

¹⁶ G. Babayarov, "Semerkant'ta Bulunan "Kağan" ve "Hatun" Unvanlı Eski Türk Sikke ve Mühürleri Üzerine", *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.1, S.2, Temmuz 2019, ss. 177-202.

zikretmiş olsalar da) sikke kestirmişlerdir. Her ne kadar uzun süreli olmasa da (868-905) Abbasi halifelerine ve devlet idaresine rağmen bağımsız olmayı başaracak ve kendi adlarına farklı metallere (dinar, dirhem, fels) para bastıracaklardır. Aşağıdaki örnekler, İslam coğrafyasında ve İran sahasında yer edinerek büyük devletler kuran Türk sultanlarının halifelerin adını zikrederek ya da zikretmeden bastırılmış oldukları sikke örneklerinden meydana gelmektedir.

Zeno: 134791

لااله الاالله وحده لاشریک له المعتمد الله

احمد بن طولون ضرب طوغور اشامييه سنه ٢٦٤

Ç.: 24X23.5 mm, A.: 3.103 gr. AE. RRR. Fels.

Ön yüzünde la ilaha illallah vahdehu la şerike leh el Mutemid alallah, arka yüzünde Ahmed bin Tolun, duribe Tugur eş Şamiye, sene H.264/M.877-8 ? yazılıdır. Klikya-Tarsus bölgesinde bu sikkelerin darp edildiği düşünülmektedir. Tolunoğlu Ahmed, H.255-270-1/M.868-884 tarihleri arasında hüküm sürmüştür. Ahmed'in hâkimiyet yılları, Halife Ebu'l Abbas Ahmed el Mutemid alallah (H.256-279/M.869-870) dönemine tekabül etmektedir.

Zeno: 62139

لااله الاالله وحده محمد رسول الله مما امر به

الامير ابن ابي عيسى ضرب طرسوس

Ç.: 16.2X16 mm, A.: 2.264 gr. AE. RRR. Fels.

Ön tarafında la ilaha illallah vahdehu Muhammed resulallah, arka tarafında mimma amara bihi el emir ibn Ebi İsa duribe Tarsus yazılıdır. Tolunoğullarına tabi olan Klikya-Tarsus bölgesi hâkimi İbn Abi (Ebi) Ebu İsa'ya ait sikkedir. Darp tarihi mevcut değildir.

Orta Asya orjinli olan ve Maverünnehir ile Yedisu sahasında kurulan Türk devletleri arasında yer alan en önemli devletlerden biri de Karahanlılardır. Karahanlılar, konargöçer yaşam biçimi ile şehir hayatını meczetmeyi başaran ikinci Türk devletidir. Uygurlardan sonra bölgedeki ticari hayatı yönlendirmeleri, İpek Yolu'nun geçiş güzergahı üzerinde yer almaları, Araplar ve Persler ile yakın ilişkiler kurmaları sebebiyle İslam dünyasında farklı bir konuma sahip olmuşlardır. İnşa edilen şehirlerde, Araplar ve Perslerle kısa süre içinde kaynaşan, ticari ilişkilerin yanı sıra eğitim sisteminin yapılanmasında Pers sistemini kendi eğitim sistemi içine dâhil ederek yapılandıran Karahanlılar, kısa sürede Orta Asya'nın en önemli devletlerinden biri haline gelecektir. Eğitim sisteminin yanı sıra oluşturdukları mali sistemle de idari düzeni toparlayacak ve kendilerine ait özel bir devlet yönetimi anlayışı şekillendireceklerdir. Önceleri esas aldıkları Samanî mali sistemi sikke ölçü ayarlarını değiştirecek ve farklı ağırlık ölçülerine dayalı özel bir sistem meydana getireceklerdir. Aşağıda gümüş, bakır ve bronzdan oluşan sikkeler arasından en iyi-en nadir tiplerin arasından seçilenler örnek olarak verilmiştir.

Zeno: 16272

TÜRK DEVLETLERİNE-BEYLİKLERİNE AİT UNİK-NADİR SİKKE ÖRNEKLERİ VE NUMİZMATİK BİLİMİ AÇISINDAN ÖNEMLERİ

لااله الاالله وحده لا شريكه الله محمد رسول الله الامير الجليل الممكن
المنصور مولى الخ ارسلان خان ايلك العدل بادشاه

Ç.: 26.7 mm, A.: 3.1982 gr. AR. RRR. Dirhem.

Karahanlı Hakanlığı (940-1040). Nuru'd devle Arslan Han (Mansur bin Ali), Şaş-Taşkend darplı ve H.407/M.1016/1017 tarihlidir. Arslan Han Mansur bin Ali (H.406-415/M.1016-1025) yılları arasında hüküm sürmüştür.¹⁷

Zeno: 123046

لااله الاالله وحده لا شريكه الله محمد رسول الله
الامير السيد الملك المظفر
قطب الدولة نصرالملة احمد بن على خان

Ç.: 25.3 mm, A.: 3.5679 gr. AR. RRR. Dirhem.

Karahanlı Hakanlığı (940-1040). Han (Uygur alfabesiyle yazılıdır), Ahmed bin Ali, Taraz darplı ve H.39(7-9)/M. 1006/1007 tarihlidir. Koçnev'in listesinde H.396-397,398 tarihlidir. Togan Han Ahmed bin Ali (H.388-406/M.998-1016) yılları arasında hüküm sürmüştür.¹⁸

Zeno: 55813/15844 ?

لااله الاالله وحده لا شريكه الله محمد رسول الله الامير الجليل
الممكن المنصور مولى الخ ارسلان خان ايلك العدل بادشاه

Ç.: 25.5 mm, A.: 1.8630 gr. AE. RRR. Fels.

¹⁷ B. D. Koçnev, "Svod Nadpisey na Karahanidskih Monetah: Antroponimi i Titulatura, Çast 1", *VİSİD*, Vıp. IV, Rassiyskaya Akademiya Nauk İnstitüt Vastokovediya, Moskva 1995, s. 237, Nu.372.

¹⁸ B. D. Koçnev, "Svod Nadpisey na Karahanidskih Monetah: Antroponimi i Titulatura, Çast 1", *VİSİD*, Vıp. IV, Moskva: Rassiyskaya Akademiya Nauk İnstitüt Vastokovediya, Moskva 1995, s. 217, Nu.172-199.

Karahanlı Hakanlığı (940-1040). Arslan Han/İlig/el emir el celil, Hodjant darplı ve H.410/M.1019/1020 tarihli. Arslan Han Mansur bin Ali (H.405/6-415/M.1016-1024/5) yılları arasında hüküm sürmüştür.¹⁹

Zeno: 17188

لااله الاالله وحده لاشریکله الله محمد رسول الله
الامير الاجل السيد ابو المظفر ملك مولی امير المؤمنين
الامير الاجل ملك با حصر الامير الاجل

Ç.:24.5 mm, A.:3.1171 gr. AE. RRR. Fels.

Doğu Karahanlılar (1040'dan XIII. yüzyılın başlarına kadar hüküm sürmüşlerdir). Arslan Han Süleyman bin Yusuf, Kasan darplı ve H.433/M.1041/1042 tarihli. Arslan Han Süleyman bin Yusuf bin Harun (H.431-447/M.1040-1056) yılları arasında hüküm sürmüştür.²⁰

Zeno: 50357/76634

لااله الاالله وحده لاشریکله الله محمد رسول الله الامير نصر بن علی
مولی الخ نظام الدولة المظفر طنغا تکین بادشا

Ç.:27 mm, A.:2.4919 gr. AE. RRRRR. Fels.

Karahanlı Hakanlığı (940-1040). İlig, Nasr bin Ali, Padşa, Fergana darplı ve H.401/M.1010/1011 tarihli. Yandaki sikkeye benzeyen fakat "İlig" unvanının olmadığı diğer yüz, kıtaları içine alan yüzündeki "koçbaşı" ve diğer işaretler, soldaki sikkelyi farklı kılmaktadır. Togan Han Ahmed ibn Ali (H.388-406/408/M.998-1016/1018) yılları arasında hüküm sürmüştür.²¹

Zeno: 146069/66574

لااله الاالله وحده لاشریکله الله محمد رسول الله
الاميرالسيد الملك العادل نورالدولة ابولمظفر ارسلان خان

¹⁹ B. D. Koçnev, agm., s. 237, Nu. 468.

²⁰ B. D. Koçnev, "Svod Nadpisey na Karahanidskih Monetah: Antroponimi i Titulatura, Çast 2", *VİSİD*, Vıp. V, Rassiyskaya Akademiya Nauk İnstıtüt Vastokovediya. Moskva 1997, s. 277, Nu1186.

²¹ B. D. Koçnev, "Svod Nadpisey na Karahanidskih Monetah: Antroponimi i Titulatura, Çast 1", *VİSİD*, Vıp. IV, Rassiyskaya Akademiya Nauk İnstıtüt Vastokovediya. Moskva 1995, s. 221, Nu.261.

TÜRK DEVLETLERİNE-BEYLİKLERİNE AİT UNİK-NADİR SİKKE ÖRNEKLERİ VE NUMİZMATİK BİLİMİ AÇISINDAN ÖNEMLERİ

Ç.: 25.5 mm, A.: 3.9338 gr. AE. RRR. Fels.

Karahanlı Hakanlığı (940-1040). Arslan Han Mansur bin Ali, Kuzordu darplı ve H.41(2-3)/M. 1021/1022/1023 tarihlidir. Akbeşim-Suyab bölgesinde bulunmuştur. Arslan Han Mansur bin Ali (H.405/6-415/M.1016-1024/5) yılları arasında hüküm sürmüştür.²²

Zeno: 17425/17401

لااله الاالله وحده لاشریکله الله محمد رسول الله
الامير نصر بن على مولى الخ المويد العادل ايلك العادل

Ç.: 27.5 mm, A.: 3.3814 gr. AE. RRR. Fels.

Karahanlı Hakanlığı (940-1040). İlek Nasr bin Ali, Fergana darplı ve H.397/M.1006/1007 tarihlidir. Koçnev'in listesinde yer alan yukarıdaki sikkeden, solda yer alan büyük sikke unvan ve stil yönüyle farklıdır. Togan Han Ahmed ibn Ali (H.388-406/408/M.998-1016/1018) yılları arasında hüküm sürmüştür.²³

Zeno: ?

لااله الاالله وحده لاشریکله الله محمد رسول الله
الامير الاجل السيد ابو المظفر ملك مولى امير المومنين ملك الملك المظفر بغرا قرا خاقان جلال الدولة طنغا تكين

Ç.: 27 mm, A.: 2.8989 gr. AE. RRRRR. Fels.

Karahanlı Hakanlığı (940-1040). Koçnev'in listesinde yer almamaktadır. Togan Han Ahmed bin Ali, Fergana darplı ve H.387/M.997/998 tarihlidir. Benzer bir sikke, Koçnev'de Nu 52'de mevcuttur. Sikke, nadir bir örnek ve darp hatasıdır. İlig unvanının darpı unutulmuştur. Togan Han Ahmed ibn Ali (H.388-406/408/M.998-1016/1018) yılları arasında hüküm sürmüştür.

Zeno: 56393/15849/152149

²² B. D. Koçnev, "Svod Nadpisey na Karahanidskih Monetah: Antroponimi i Titulatura, Çast 3", *VİİSİD*, Vıp. VI, Rassiyskaya Akademiya Nauk İnstitüt Vastokovediya, Moskva 2004, ss. 273, Nu 592a;

²³ B. D. Koçnev, "Svod Nadpisey na Karahanidskih Monetah: Antroponimi i Titulatura, Çast 1", *VİİSİD*, Vıp. IV, Rassiyskaya Akademiya Nauk İnstitüt Vastokovediya, Moskva 1995, s. 215, Nu.177.

لااله الاالله وحده لا شريك له الله محمد رسول الله الامير الجليل محمد بن علي
مولي الخ ارسلان خان المير السيد محمد بن نصر

Ç.: 24 mm, A.: 1.9999 gr. AE. RRRR. Fels.

Karahanlı Hakanlığı (940-1040). Arslan Han Mansur b. Ali, Muhammed bin Nasr, Ahsikend darphı ve H.413/M.1022/1023 tarihlidir. Arslan Han Mansur bin Ali (H.405/6-415/M.1016-1024/5) yılları arasında hüküm sürmüştür.²⁴

Zeno: 16270

لااله الاالله وحده لا شريك له الله محمد رسول الله
الامير الاجل السيد ابو المظفر ملك مولی امير المؤمنين
جلال بغرا قرا حاقان الدولة سفي ولی خليفة الله

Ç.: 26 mm, A.: 7.3458 gr. AE. RRR. Fels.

Doğu Karahanlılar (1040'dan XIII. yüzyılın başlarına kadar hüküm sürmüşlerdir)

دولة Seyf-i veli halifetullah /Celal/Buğra Kara Hakan/e'd devle, darp yeri ve tarihi yoktur, kullanılan unvanlardan (مارده) H.444/446/M.1052/3-1054/5 tarihli olabileceğini göstermektedir. Koçnev'in tasnifinde dirhem olarak zikredilmektedir. Buğra Han Muhammed bin Yusuf (H.447-449/M.1056-8) yılları arasında hüküm sürmüştür.²⁵

Zeno: 21171/97795/108981

لااله الاالله وحده لا شريك له الله محمد رسول الله
الامير الاجل السيد ابو المظفر ملك مولی امير المؤمنين
الخاقان العالم العادل والدين يوسف ارسلان خان

Ç.: 24.5 mm, A.: 5.3902 gr. AE. RRR. Fels.

²⁴ B. D. Koçnev, agm, s. 244, Nu.570.

²⁵ B. D. Koçnev, "Svod Nadpisey na Karahanidskih Monetah: Antroponimı i Titulatura, Çast 2", *VİSİD*, Vıp. V, Rassiyskaya Akademiya Nauk İnstıtüt Vastokovediya. Moskva, 1997, s. 280, Nu.1222.

TÜRK DEVLETLERİNE-BEYLİKLERİNE AİT UNİK-NADİR SİKKE ÖRNEKLERİ VE NUMİZMATİK BİLİMİ AÇISINDAN ÖNEMLERİ

Doğu Karahanlılar (1040'dan XIII. yüzyılın başlarına kadar hüküm sürmüşlerdir)
يوسف ارسلان خان el Hakan alim'ül adil...ved'in Yusuf (bin Muhammed) Arslan Han, darp edildiği yer ve tarih belli değildir, Kaşgar şehrinde H.574/M.1180 tarihinden sonra kesilmiş olmalıdır. Arslan Han Yusuf bin Muhammed bin İbrahim (H.574/M.1180-601/1205) yılları arasında hüküm sürmüştür.²⁶

Kronolojik sıralama sebebiyle yine İslam kültür coğrafyası içinde yer alan ve Mısır'da kurulan Memlukululara ait nadir sikke örneklerine ait detaylar üzerinde durmamız gerekir. Tolunoğullarından yüzyıllar sonra aynı coğrafyada Orta Asya'dan köle olarak getirildikleri ülkelerde yer edinerek, valilikler ve devletler tesis eden Türk komutanlar ve valiler, tarihi süreç içerisinde yerlerini alacaklardır. Kıpçak kökenli olan Memlukulular askeri istidatları ile kısa sürede içinde buldukları coğrafyalarda liderlik özellikleriyle sıyrılarak etkili olmaya ve ülke yönetiminin kontrolünü ele geçirmeye başlayacaklardır. Kurdukları devlet (1250-1517) bu kez Mısır'da kısa süreli bir hâkimiyet seyrine sahip olmayacak, yine bir Türk devleti olan Osmanlılar tarafından ortadan kaldırılana kadar İslam dünyasının en güçlü devletlerinden biri şeklinde tanınacaktır. Memlukuluların sikke darp gelenekleri stilistik olarak oldukça farklıdır, kullanılan hayvan figürleri, sikkelerde yer alan sembol ve damgalar, Abbasi sikke geleneğinden büyük oranda farklıdır ve kendilerine has yazı karakterleriyle dikkat çeken örneklerden oluşmaktadır. Gerek altın, gümüş ve bakır olarak gerekse tip farklılığı sebebiyle Memlukulular, Arap coğrafyasında en çok para kestiren devlet olarak bilinmektedir. İsimlerin tamamen Türk adlarından oluşması, kullanılan sembollerin ve damgaların Türklere has niteliklere sahip olması sebebiyle rahatlıkla hemen diğer sikkelerden tip olarak ayrılabilir. Aşağıda örnekleri verilen gümüş ve bakırlar Anadolu topraklarında Güneydoğu Anadolu sahasında bulunan Memluklu sikkeleridir.

Zeno: 173829/118838

ضرب دمشق

Ç.: 13.8X12 mm, A.: 0.815 gr. AE. RRR. Fels.

Memluklu Devleti'ne aittir, Dimaşk darplıdır, darp tarihi okunamamıştır. I. Muhammed (el Nasr Nasreddin) H.709-741/M.1309/10-1340/1 tarihleri arasında hüküm sürmüştür. Üçüncü saltanat dönemine aittir.²⁷

Zeno: 231919

قایتبای نصف

Ç.: 16X14.5 mm, A.: 1.363 gr. AR. RRRR. Nısf (Yarım) Dirhem.

Memluklu Devleti'ne aittir, ön yüzünde Kayıtbay, arka yüzünde Nısf yazılıdır. Darp tarihi ve yeri yoktur.²⁸
Kayıtbay (el Eşref Ebu'l Nasr) H.873-901/M.1468-1496 tarihleri arasında hüküm sürmüştür.

Zeno: ?

²⁶ B. D. Koçnev, agm, s. 289, Nu1352.

²⁷ Paul-Balog, *The Coinage of the Mamluk Sultans of Egypt-and-Syria*, The American Numismatic Society, New York 1964, s. 148.

²⁸ Paul-Balog, *age*, s. 353.

ضرب ماردین

Ç.: 13.5x12 mm, A.: 1.818 gr. AE. RRRR. Fels.

Memluklu Devleti'ne ait olabilir, ön tarafında Mardin yazılı olan sikkenin darp tarihi yoktur, arka tarafında ise geometrik şekiller mevcuttur ve sikkenin kime ait olduğu belli değildir.

İlhanlı Devleti'nin yıkılmasının ardından Azerbaycan ve Irak sahasında kurulan Calayır Devleti, Anadolu'nun güneyinde bazı illeri ele geçirmiş ve adına sikke darbettirmiştir. Diyarbakır, Van ve Mardin şehirlerinde son yıllarda ortaya çıkmaya başlayan çok sayıda sikke, bölgede Calayırların oldukça etkili olduklarını ve ticari hayat açısından darp ettirdikleri sikkelerin geniş bir kullanım alanı içinde yer aldıklarını göstermektedir. Ülkemizde akademik anlamda üzerinde durulmayan bu devletin bölge üzerindeki askeri hareketleri ve tabilik statüsüyle vergi aldığı illerimizdeki ticari ilişkileri gün ışığına çıkarabilecek yeni sikkeler bulunmuştur. Aşağıda bir örneği paylaşılan sikke oldukça nadirdir ve Van darplıdır.

Zeno: ?

لااله الاالله محمد رسول الله ضرب وان
السلطان الاعظم سلطان احمد بحادر خان خلد ملكه

Ç.: 14.3x14 mm, A.: 1.024 gr. AR. RRRR. Dirhem.

Ön tarafında la ilahe illallah Muhammed Resulallah, duribe Van, arka tarafında el sultanu'l azam Sultan Ahmed Bahadır Han, hullide mülkehu yazısı vardır. Dirhem'in darp tarihi okunamamıştır. Diğer örnekler, H.784/M.1382 tarihlidir.²⁹ Sultan Gıyaseddin Ahmed (H.784-813/M.1382-1410) yılları arasında hüküm sürmüştür.³⁰ Celayirlere ait bir sikkedir,³¹ Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Celayirli'lere ait çok nadir ve unik olan örnekler bulunmuştur.³²

Akkoyunlu Devleti, 1378-1508 tarihleri arasında Doğu Anadolu-Batı İran sahasında hüküm süren ve Bayındır boyunun hanedan mensuplarından oluşan Türk devletidir. Safevilerin saldırılarına uzun süre dayanmış ama zamanla hâkimiyetine son verilmiştir. Doğu Anadolu ve İran sahasında oldukça farklı tiplerle darp ettirilen sikkeleri mevcuttur. Amid (Diyarbakır), Hısn, Erzincan, Mardin, Ruha darplı çok sayıda sikke Doğu ve Güneydoğu Anadolu şehirlerinde darp ettirilmiştir. Tipik konargöçer yaşam şekline sahip olan Akkoyunlular, Anadolu'da derin izler bırakmışlardır. Dirhemleri dikkat çekmesine rağmen, özellikle Türk boyları arasında kutsal olan ve uygun şeklinde kabul gören hayvan resimleriyle süslü felsleri mevcuttur. Aşağıda örnekleri verilen

²⁹ P. Savelyeva, *Moneti Djuçidov, Djagataidov, Djalairidov i Drugiya Obraşçavşiyasiya v Zolotoy Orda v Epohu Tohtamişa*, Vıp I, Sanktpeterburg 1857, s. 178.

³⁰ P. Savelyeva, *Moneti Djuçidov, Djagataidov, Djalairidov i Drugiya Obraşçavşiyasiya v Zolotoy Ord v Epohu Tohtamişa*, Vıp II, Sanktpeterburg 1858, s. 270-1.

³¹ *Meskûkât-ı Kadimei İslamiye Kataloğu, Müluku Cengiziye ve İlhaniye, Celayir ve Kırım Hanları Meskûkâtı*, Kısmı Salis, Mahmut Bey Matbaası, Kostantiniye 1318, s. 202-206.

³² M. İ. Targaç, "Ünik Bir Celayiroğlu Sikkesi", *Türk Numismatik Derneği*, Bülten No:44, İstanbul 2015, s. 4-6.

TÜRK DEVLETLERİNE-BEYLİKLERİNE AİT UNİK-NADİR SİKKE ÖRNEKLERİ VE NUMİZMATİK BİLİMİ AÇISINDAN ÖNEMLERİ

felsler, derecelendirmeleriyle oldukça nadir kabul edilen örnekler arasındadır.

Zeno: 132614 ?

لااله الا الله محمد رسول الله سلطان جهانكبر

Ç.: 17X16.5 mm, A.: 2.049 gr.AE. RRRR. Fels.

Ön yüzünde kelime-i tevhid, arka yüzünde Sultan Cihangir yazısının yer aldığı felsin darp yılı ve tarihi okunamamıştır. Akkoyunlu-Karakoyunlu müşterek felsi olabilir. Akkoyunlulara ait olan anonim mangır şeklinde kabul edilmesi daha doğru olacaktır çünkü sikkenin ortasında Akkoyunluların kullandığı damga yer almaktadır. Akkoyunlu Sultan Cihangir'e H.848-857/M.1444-1453 ait felserden biri olabilir.

Zeno: ?

الله

Ç.: 13.2X12 mm, A.: 0.513gr. AE. RRRR. Fels.

Ön yüzünde Allah formu stilize bir yazıyla yazılmış, arka yüzünde Mühr-ü Süleyman içinde altı yapraklı bir çiçek vardır. Hangi beyliğe ait olduğu tespit edilemediği için, anonim sikke olarak tanımlanmıştır. Alan uzmanları, Akkoyunlu Devletine ait olabileceğini de özellikle vurgulamışlardır.

Zeno: ?

Ç.: 14X13.5 mm, A.:0.649 gr. AE. RRRR. Fels.

Ön tarafında farklı bir saadet düğümü formu vardır, Akkoyunlu hatta Karakoyunlu sikkelerinde görülen işaretlerdir, arka tarafında ise duribe yazısının üzerinde Van ya da Bitlis adına benzer bir yazı mevcuttur. Hangi beyliğe ait olduğu tespit edilemediği için, anonim sikke olarak tanımlanmıştır.

Zeno: ?

Ç.: 18X16.5 mm, A.: 2.354 gr. AE. RRRR. Mangır.

Ön yüzünde Mührü Süleyman motifi, arka yüzünde aslan güneş motifi mevcuttur, darp yeri ve tarihi yoktur. Akkoyunlu hatta Karakoyunlu sikkelerinde görülen işaretler mevcuttur.

Zeno: ?

لا اله الا الله محمد رسول الله

Ç.: 21.5X19 mm, A.: 1.959 gr. AE. RRRRR. Fels-Mangır.

Ön yüzünde kelime-i tevhid, arka yüzünde sağa doğru hareket eden üstünde ve göbek altında iki yıldız bulunan fels, uzmanlara göre Akkoyunlu ya da İlhanlı olabilir. Bazı özellikleri Akkoyunlu sikkelerine daha çok benzediği için uzmanların ittifakıyla Akkoyunlu kategorisine alınmıştır.³³

Timurîler (1370-1507) soyları Barlas boyuna dayanan zamanla bulunduğu kültür çevresinde Türkleşen bir devlettir. Timuruların Emir Timur'un tarih sahnesinde yerini almaya başlamasıyla birlikte önce bugünkü Özbekistan'ı daha sonra Altın Orda topraklarını akabinde Maverâünnehir ve Yedisu bölgesini fethettiği görülecektir. Önünde hiçbir askeri güç kalmayan Timur daha sonra Azerbaycan, Kafkaslar ve Suriye ile Irak'ı son olarak da Ankara Savaşı'nın sonucunda Anadolu'yu ele geçiren ve Osmanlı Devleti'ne fetret dönemini yaşatan büyük bir ordu komutanı-devlet adamıdır. Büyüklüğü sadece askeri başarılarına değil, iktisadi tedbirleri ve imar faaliyetleri ile ülkesini dünyanın en mamur devleti haline getirmesi, ilim meclislerinde boy göstererek âlimlerle tartışmalara girmesi, çekim merkezi haline getirdiği Semerkand, Buhara, Şaş (Taşkent) ve Fergana medreseleriyle de eğitim odağı haline gelen bir ülkeyi geride bırakmayı başarmasına da bağlıdır. Timurîlere ait sikkeler, çok az sayıda dinardan, fazla miktarda dirhem ve sayısız felsten oluşan bir orana sahiptir. Sadece kendi ülkelerinde değil bütün Orta Asya'da Timurî sikkeleri tedavülde olmuş, birçok bölgede kestirilen sikkelerde de vassalları Timur'un adını sikkenin ön yüzüne darp ettirmişlerdir. Arka yüzünde beyliğin ya da devletin sultanına ait detayların bulunduğu bu darp formu, bütün devletlerde kullanılmıştır. Anadolu Beylikleri ve Osmanlı Devleti de Timur'un adını sikkelerde zikretmiştir.

En güzel örnekleri arasından seçilen ve unik sikkelerinde içinde yer aldığı Timurlu sikkeleri, Orta Asya'da bilinen en büyük nümizmatik zenginliktir. Uzun süre varlığını sürdüren devletin başına geçen sultanların bastırdıkları sikkelerin yanı sıra beyliklere ait örneklerde göz önünde tutulduğunda sınırsız sayıda numunenin Timurî sikkeleri arasındaki yerini aldığı görülür. Aşağıdaki örnekler, Timurîlere ve ardıllarına aittir.

Zeno: ?

ضرب شاش بخارا

³³https://www.vcoins.com/en/stores/alibaba_coins/244/product/aq_qoyunlu__anonymous_fals_17_gr_1954_mm/844435/Default.aspx

TÜRK DEVLETLERİNE-BEYLİKLERİNE AİT UNİK-NADİR SİKKE ÖRNEKLERİ VE NUMİZMATİK BİLİMİ AÇISINDAN ÖNEMLERİ

Ç.: 26mm, A.: 5.3864 gr. AE. UQ. Fels.

Sikkenin ön tarafında Şaş (Taşkent), arka tarafında ise Buhara yazılıdır. Timur ya da Şahruh, Şaş ve Buhara şehirlerine verdiği önemi göstermek amacıyla darp ettirmiştir. Bazı uzmanların değerlendirmelerine göre ise Şahruh (H.807-850/M.1404-1447) dönemine aittir. Oldukça ilginç ve sıra dışı bir sikkedir. Timuri sikkeleri açısından “olağanüstü bir fantezi” olarak kabul edilir. 100.000 üzerinde Timurî sikkelerini gözden geçirmesine rağmen Prof. Dr. P. Petrov’un gördüğü ilk sikkedir. Başka bir örneği bugüne kadar tespit edilememiştir.

Zeno: 79921 ?

ضرب سمرقند سنة ٩٠٦

Ç.: 26 mm, A.: 4.114 gr. AE. RRR. Fels.

Ön tarafında duribe Semerkand, arka tarafında H.906/ M.1500/1501 tarihi yer alır. Para birimi *adliye* olarak bilinir. Sultan Hüseyin (H.873-911/M.1468/1469-1505/1506) yılları arasında hüküm sürmüştür.

Karakoyunlular, 1406-1470 yılları arasında hüküm sürmüş Türk soylu bir devlettir. İran, Irak ve Azerbaycan sahasının yanı sıra farklı zaman dilimlerinde de Anadolu’da hâkim oldukları birçok şehirde adlarına sikke darp ettirdikleri bilinmektedir. Çok zor bir dönemde devlet kurdukları için Timur’la şiddetli çarpışmalara girişmiş, büyük fatih karşısında direnmeye çalışmışlarsa da başarılı olamamış ama Azerbaycan’ın Türkleşmesinde en büyük rolü oynamışlardır. Osmanlılara sığınan hanedan mensupları iki ülke arasındaki çatışma konuları arasında yer almış, onca badire ve mücadeleye rağmen sonları yine bir başka Türk devleti olan Akkoyunluların elinden olmuştur. Oldukça nadir olan iki Karakoyunlu sikkesi aşağıda örnek olarak verilmiştir. Stilistik olarak şahane sikkeler olarak kabul edilen Karakoyunlu paraları gerek yazı hatları gerekse süslemeleriyle diğer devletlerin örneklerine oranla belirgin bir üstünlüğe sahiptirler. Sikkelerinden Sünni oldukları anlaşılan Karakoyunluların Şii eğilimi gösterdiklerine dair hiçbir işaret mevcut değildir.

Zeno: 104626

لاله الا الله محمد رسول الله ضرب بدليس حلد ملكه السلطان العالم بربوداق خان شاه يوسف نويان سنة ٨١٤

Zeno: 153405/KEK:Env.4085

لاله الا الله محمد رسول الله ضرب بدليس حلد ملكه السلطان العالم بربوداق خان

Ç.: 25X24 mm, A.: 5.411 gr. AR. RRR. Tenke.

Ön yüzünde la ilaha illallah Muhammed Resulallah, duribe Bidlis, Ebubekir, Ömer, Osman, Ali, arka yüzünde hullide el sultanu'ı alim Pir Budak Han Şah Yusuf Noyan hullide mülkehu yazılıdır.³⁴ H.814/M.1411-12 tarihli bir tenkedir. Karakoyunlu Kara Yusuf ve Pir Budak (H.809-823/M.1406/7-1420/1) yılları arasında hüküm sürmüştür. Karakoyunlu Devleti'ne aittir.

Ç.: 15.5X15 mm, A.: 0.979 gr. AR. RRR. Yarım Tenke.

Ön yüzünde la ilaha illallah Muhammed Resulallah, duribe Bidlis, Ebubekir, Ömer, Osman, Ali, arka yüzünde hullide el sultanu'ı alim Pir Budak Han hullide mülkehu yazılıdır. Karakoyunlu Pir Budak (H.809-823/M.1406/7-1420/1) yılları arasında hüküm sürmüştür. Karakoyunlu Devleti'ne aittir.

Anadolu Devletleri ya da diğer adlarıyla Büyük Beylikler/Erken Beylikler olarak bilinen Saltuklular, Danişmendler, Mengücekliler ve Artuklulara ait sikke örnekleri ele alınmıştır. Anadolu'nun erken dönemlerden itibaren Türkleşmesini sağlayan bu beylikler/devletler, Anadolu Selçuklu Devleti'ne zemin hazırlayacak ve kurulacak güçlü devletin alt yapısı bu beyliklerin Bizans'la mücadeleleri sayesinde gerçekleşecektir. Her biri güçlü bir komutan ve Büyük Selçuklu ordusunun öncü birlikleri olarak Anadolu'ya gelip yanlarındaki Türkmenlerle bölgeye yerleşen alperenlerdir. Gerek Anadolu'nun fethinde gerekse nüfus iskân politikasında büyük bir etkiye sahip olan bu beyliklerin sikkeleri multilinguedir. Gerek yönetimi altındaki tebaanın Rum, Ermeni, Yahudi ve Süryani olması gerekse sikkelerin ticari faaliyetlerde kullanılması sebebiyle ülkedeki bütün etnik gruplar tarafından benimsenmesi sağlamak amacıyla bu yola başvurulmuştur. Bunda da başarılı olmuş, Rum, Ermeni, Grek ya da Yahudi ustalara darp ettirdikleri anlaşılın sikkeler mükemmel örnekler olarak sanatsal açıdan en güzel sikkeler şeklinde kabul görmüştür. Özellikle Artuklu sikkeleri kullanılan metal, baskı kalitesi ve bombe ya da kabartma teknikleri ile gösterişli formlarda basılmış bu da sanat eseri niteliğinde paraların kesilmesini sağlamıştır.

Nadirlik derecesi çok yüksek olan bu devletlere ait sikkelerin dünya piyasalarında yüksek değer taşıyor olmaları, az olmalarından ve paralara duyulan ilginin fazlalığından kaynaklanmaktadır. Sikkelerin üzerlerindeki figürler, Türk yaşam biçimini sergileyen ve genellikle askeri nitelikli görsel betimlemelerdir. Anneleri ya da aile fertlerinden bazılarının Hıristiyan dinine mensup olmaları sebebiyle, sultanların Roma-Bizans tipinde sikkeler de darp ettirdikleri görülecektir. Örnekler, aşağıda seçilen tiplerden oluşmaktadır.

KEK: Env.5075/ŞBK: Env.1341/1561

عز الدنيا و الدين

Ç.: 12X11 mm, A.: 0.737 gr. AE. RRR. Fels.

Ön tarafında sağ elinde labarum tutan imparator tasviri cepheden verilmiştir, arka tarafında izzed'dünya ved'din yazılıdır. Alan otoritelerinden Kamil Eron sikkeyi Anonim Selçuklu olarak değerlendirmektedir. İzzeddin Saltuk ibn Ali (H.523-563/M.1129-1168) yılları arasında tahtta kalmıştır. Saltukoğullarına ait olduğu düşünülmektedir.

Zeno: ?

عز الدنيا و الدين

³⁴ İ. Artuk, C. Artuk, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslami Sikkeler Kataloğu*, C.II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1974, s. 833.

TÜRK DEVLETLERİNE-BEYLİKLERİNE AİT UNİK-NADİR SİKKE ÖRNEKLERİ VE NUMİZMATİK BİLİMİ AÇISINDAN ÖNEMLERİ

Ç.: 22.5X21.5 mm, A.: 4.930 gr. AE. **RRRRR**. Fels.

Ön tarafında izzed'dünya, arka tarafında ise tam olarak anlaşılabilen bir sultan portresinin yanında ved'din yazısı mevcuttur. Örneği tespit edilememiştir. Saltukoğullarına ait olduğu düşünülmektedir.

Zeno: 172420

عز الدين

Ç.: 17X14.5 mm, A.: 1.075 gr. AE. **RRRRR**. Follis-Fels.

Ön yüzünde "izzeddin" yazısı, arka yüzünde ise ortası noktalı olarak çerçevelenmiş büyük haç resmi mevcuttur. Anadolu'ya düzenlenen Haçlı Seferleri döneminde darp edilmiş olabilir. www.zeno.ru benzeri bir sikkeyi, Christian East sikkeleri arasında tasnif etmiştir. Sikkenin benzerliği sebebiyle Saltuklular ait bilinmeyen bir başka sikke olabileceği de düşünülmektedir. İzzeddin Saltuk ibn Ali (H.523-563/M.1129-1168) yılları arasında tahtta kalmıştır.

KEK: Env.5659/Zeno: 155006/54030

سیف الدین شاہنشاہ بن سلیمان بن اسحاق حسام امیر المومنین
سلطان المعظم عزالدین والدین ابوالفتح قلیج ارسلان بن مسعود ناصر امیر المومنین

Ç.: 26.5X22 mm, A.: 8.378 gr. AE. **RRRRR**. Dirhem.

Ön yüzünde fahrü'l ümera Seyfeddin Şahinşah bin Süleyman bin İshak Hüsam emirü'l müminin, diğer yüzünde sultanu'l muazzam izzed'dünya ved'din Ebu'l feth Kılıç Arslan bin Mesud, Nasr emirü'l müminin yazılıdır.³⁵ Mengücekoğullarının Divriği Kolu'na mensup olan Seyfeddin Şahinşah'e aittir ve H.573/M.1177 tarihlidir. Bu beylik, Selçuklu Sultanı Kılıç Arslan'a tabidir. Seyfeddin Şahinşah bin Süleyman bin İshak Hüsam'ın H.573/M.1177-8 tarihlerinde hüküm sürdüğü bilinmektedir.

Anadolu Selçukluları, 1075-1308 tarihleri arasında hüküm süren ve büyük badireler atlatarak uzun süre

³⁵ Ahmed Tevhid, *Meskukat-ı Kadime-i İslamiye Katalogu, Türkistan Hakanları, el Sebüktegin, Horasan ve Irak Selçukileri, Beni Salduk, Beni Mengüce, Danişmendliler, Rum Selçukileri, Karaman, Aydın, Saruhan, Mintka-i Germiyan ve İsfendiyaroğulları, Beni Eratna, Karakoyunlu, Akkoyunlu Meskukatı*, Kostantiniye 1321, s. 522.

devleti ayakta tutmayı başaran Türkmen boylarından müteşekkil bir devlet olarak bilinmektedir. Bizans'la, Ermeni Krallıklarıyla, Moğollarla ve Haçlı Seferleri ile boğuşmak zorunda kalan ve buna rağmen varlığını her türlü zorluk altında devam ettirebilen bir devlettir. Selçuklu sikkeleri ilk dönemlerde Bizans stilini andırır formlarda basılmış, daha sonra ekonomi toparlanıp sikke darlığı öğrenilmeye başlanınca Türklere ait av sahneleri, sefer görüntüleri, süvarilerin saldırı şekilleri, kılıç, mızrak, teber gibi silahların at üzerinde hareket halinde nasıl kullanıldığının tasvir edildiği kompozisyonlara sahip olmuştur. Dragonu mızrakla öldüren sultanlar, elinde bürkülle ava giden şehzadeler, teberle atın üzerinde tasvir edilen melikler özellikle felslere ayrı bir güzellik katmış, Selçuklu sikkelerine farklı bir stil kazandırmıştır.

Dinarlar ve dirhemler zamanla sanat eseri denilebilecek kadar güzel yazı kompozisyonları ve süslemelerle canlandırılmış, yüksek ayarlı altın ve kaliteli gümüşler darp edilen yazıları bütün güzellikleriyle sergilemiştir. Dinarlar ve dirhemlerde ağırlık ölçüleri çok iyi muhafaza edilmiş ve ekonomik canlılığın en önemli notasını teşkil eden ayar ve değer karşılıkları devlet garantisi altına alındığı için tüccarlar, Selçuklu paralarını kullanmayı tercih etmeye, Bizans paralarına az yönelmeye başlamışlardır. Değişim değerleriyle birlikte, her türlü paranın düşük ya da hiç değişim değeri alınmadan devlet tarafından yapılması tüccarların büyük ticari hareketlilik yakalamalarını sağlamış, zenginleşen aileler ve çeşitli kesimler farklı şehirlere ticari yatırımlar yapmaya, zenginliklerini mimari faaliyetlere harcamaya başlamışlardır. Farklı örnekleri verilen Selçuklu sikkeleri özellikle tipolojik olarak tasnif edilmiştir.

Zeno: 55192/KEK: Env.3337

مسعود بن قلیج ارسلان
العبد الضیف المحتاج الی رحمت الله ضرب هذا الدرهم انکوریه

Ç.: 29.5X28.5 mm, A.: 6.264 gr. AE. RRR. Fels.

Ön yüzünde Mesud bin Kılıç Arslan bin Mesud (ortak hâkimiyet dönemi), arka tarafında el abdüz'zaif el muhtaç ilah rahmetullah etrafında hazel fülüs bi Ankara yazılıdır ve H.587-9/M.1191/1192-1193 tarihlidir.³⁶ Mesud bin Kılıç Arslan bin Mesud, Engürü/Ankara Meliki'dir.³⁷ Bölünmüş ya da paylaşılmış sultanlık dönemi olarak da bilinen bir hükümlerlik zamanıdır. Anadolu Selçuklularına aittir.

Zeno: 131889/KEK: Env.1278

ابوالفتح ملکشاہ بن قلیج ارسلان

Ç.: 18X16.5 mm, A.: 2.721 gr. AE. RRR. Fels.

Ön yüzünde Ebu'l feth Melikşah bin Kılıç Arslan yazısı, arka yüzünde ise sağa doğru süvarinin arkasında atın terkinde insan formunda bir melek vardır. II. Melikşah bin Kılıç Arslan (H.593/4-595/M.1197-1198) tarihleri arasında hüküm sürmüştür. Anadolu Selçuklularına aittir.

³⁶ İ. Artuk, C. Artuk, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslami Sikkeler Kataloğu*, C.I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971, s. 353; Şennur Aydın vd., *Yapı Kredi Sikke Koleksiyonu Sergileri*, C.II, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1994, s. 25.

³⁷ http://db.stevealbum.com/php/lot_auc.php?site=2&sale=20&lot=392&lang=1

TÜRK DEVLETLERİNE-BEYLİKLERİNE AİT UNİK-NADİR SİKKE ÖRNEKLERİ VE NUMİZMATİK BİLİMİ AÇISINDAN ÖNEMLERİ

Zeno: ?

Ç.: 16.8X16 mm, A.: 2.746 gr. AE. RRR. Fels.

Sikkenin her iki yüzüne imparator büstü (X. Konstantin ya da VII. Mihail tipinde) işlenmiştir.³⁸ Ya da ön tarafa yapılan baskı (ayna baskı) arka tarafa geçmiştir. I. Gıyaseddin Keyhüsrev bin Kılıç Arslan (H.588/592/M.1192-1196/H.601-606/M.1205-1211) yılları arasında tahtta kalmıştır.³⁹ İlk saltanat dönemine aittir. Anadolu Selçuklularına aittir.

Zeno: 210311

السلطان العظم كیحسرو بن قلیج ارسلان

Ç.: 16.5X15 mm, A.: 0.946 gr. AE. RRR. Fels.

Ön tarafında el sultanu'1 azam Keyhüsrev bin Kılıç Arslan yazılıdır, arka tarafında ise atın üzerindeki süvarinin sağ elinde kılıç vardır. Sikke, H.600-607/M.1203/1204-1210/1211 yılları arasında darp edilmiştir. Darp yeri belli değildir. I. Gıyaseddin Keyhüsrev bin Kılıç Arslan (H.588/593/M.1192-1197/H.601-606/M.1205-1211) yılları arasında tahtta kalmıştır.⁴⁰ İkinci saltanat dönemine aittir.⁴¹ Anadolu Selçuklularına aittir.

Zeno: 186699

الامام المستنصر با الله امیر المومنین

السلطان المعظم کیقباد بن کیخسرو ضرب هذا الدرهم ارزروم

Ç.: 22X20 mm, A.: 2.990 gr. AE. RRR. Fels.

Ön yüzünde el imam el Mustansır billah emirü'1 müminin, arka yüzünde el sultanu'1 azam Keykubad bin Keyhüsrev duribe hazel dirhem Erzurum yazılıdır. I. Alaaddin Keykubad bin Keyhüsrev (H.616-634/M.1220-

³⁸https://db.stevealbum.com/php/lot_auc.php?site=2&sale=20&lot=391&lang=1

³⁹ Yılmaz İzmirlier, *Anadolu Selçuklu Paraları*, Mas Matbaacılık AŞ, İstanbul 2010, s. 95.

⁴⁰ İ. Artuk, C. Artuk, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslami Sikkeler Kataloğu*, Milli Eğitim Basımevi, C. I, İstanbul 1974, s. 357.

⁴¹ Yılmaz İzmirlier, *Anadolu Selçuklu Paraları*, Mas Matbaacılık AŞ, İstanbul 2010, s. 97.

1237) yılları arasında hüküm sürmüştür. el imam el Mustansır billah emirü'l müminin (H.623-640/M.1226-1243) dönemine tekabül etmektedir. Anadolu Selçuklularına aittir.

KEK: Env. 3784

لا اله الا الله محمد رسول الله ضرب دارالجلال
السلطان الاعظم كيخسرو بن كيقيباد

Ç.: 21X20 mm, A.: 3.577 gr. AE. RRR. Fels.

Ön yüzünde kelime-i tevhid üzerinde duribe Darü'l Celal, arka yüzünde el sultanu'l azam Keyhüsrev bin Keykubad yazılıdır. II. Gıyaseddin Keyhüsrev bin Keykubad (H.634-644/M.1237-1246) yılları arasında hüküm sürmüştür. Anadolu Selçuklularına aittir.

KEK: Env.3207

Ç.: 21.2X21 mm, A.2.777 grAR. RRR. Dirhem.

Ön yüzünde el minnetu lillah duribe bi Gümüşbazar sene Safer H.661/M.1262-3, arka yüzünde el sultanu'l azam Rükneddünya veddin Kılıç Arslan bin Keyhüsrev yazılıdır. IV. Rükneddin Kılıç Arslan bin Keyhüsrev (H.646-647/M. 1248-1249/H.660-664/M.1261-1266) yılları arasında iki kez tahta çıkarak hüküm sürmüştür.

Anadolu Selçuklularına aittir.

KEK: Env.3211/Zeno :?

لا اله الا الله محمد رسول الله بازار سنه ٦٦٥ المنه الله
السلطان العظم ركن الدنيا والدين قلعج ارسلان بن كيخسرو ضرب كمش

Ç.: 21.5X21 mm, A.: 2.800 gr. AR. RRR. Dirhem.

Ön yüzünde kelime-i tevhid, Bazar sene 665, arka yüzünde el minnetü lillah el sultanu'l azam rükned'dünya ved'din Kılıç Arslan bin Keyhüsrev duribe Gümüş yazılıdır.⁴² Saha otoritelerinden Kamil Eron'a göre III. Gıyaseddin Keyhüsrev bin Kılıç Arslan döneminde Kılıç Arslan adına darpettirilmiştir. IV. Rükneddin Kılıç Arslan bin Keyhüsrev (H.646-647/M.1248-1249/H.660-664/M.1261-1266) yılları arasında iki kez tahta çıkarak hüküm sürmüştür. Anadolu Selçuklularına aittir.

⁴² Yılmaz İzmirlier, *Anadolu Selçuklu Paraları*, Mas Matbaacılık AŞ, İstanbul 2010, s. 278.

TÜRK DEVLETLERİNE-BEYLİKLERİNE AİT UNİK-NADİR SİKKE ÖRNEKLERİ VE NUMİZMATİK BİLİMİ AÇISINDAN ÖNEMLERİ

KEK: Env.1594/Zeno: 41725

الملك الله السلطان الاعظم غياث الدين سيواس سنة ٦٧٧

Ç.: 18.5X17 mm, A.: 2.506 gr. AE. RRR. Fels.

Ön yüzünde el mülkü lillah, etrafında el sultanu'l azam gıyased'dünya ved'din, arka yüzünde sekiz yapraklı yıldız etrafında Sivas sene H.677/M.1278-9 ? yazılıdır.⁴³ III. Gıyaseddin Keyhüsrev bin Kılıç Arslan (H.664-682/M.1266-1284) tarihleri arasında hüküm sürmüştür. Anadolu Selçuklularına aittir.

Ç.: 20.5X20 mm, A.: 1.484 gr. AE. RRR. Fels.

Ön yüzünde el mülkü lillah, etrafında etrafında el sultanu'l azam gıyased'dünya ved'din, arka yüzünde sekiz yapraklı yıldız etrafında Sivas sene H.677/M.1278-9 ? yazılıdır.⁴⁴ III. Gıyaseddin Keyhüsrev bin Kılıç Arslan (H.664-682/M.1266-1284) tarihleri arasında hüküm sürmüştür.

KEK: Env.1479/Zeno:13012/185030

السلطان الاعظم غياث الدين

Ç.: 20X17 mm, A.: 2.342 gr. AE. RRR. Fels.

Ön tarafta el sultanu'l azam gıyased'dünya ved'din yazılıdır, arka tarafta ise sağa doğru ok atan bir süvari vardır. II. Gıyaseddin Mesud bin Keykavus (H.679-682/682-695/M.1280-1284/1284-1296) tarihleri arasında hüküm sürmüştür. İki kez tahta çıkmıştır, ilk saltanat dönemine aittir. Anadolu Selçuklularına aittir.

Ç.: 18.8X17 mm, A.: 1.941 gr. AE. RRR. Fels.

Ön tarafta el sultanu'l azam gıyasüd'dünya ved'din yazılıdır, arka tarafta ise sağa doğru ok atan bir süvari vardır. II. Gıyaseddin Mesud bin Keykavus (H.679-682/682-695/M.1280-1284/1284-1296) tarihleri arasında hüküm sürmüştür. İki kez tahta çıkmıştır, ilk saltanat dönemine aittir.

KEK: Env.6039/Zeno: 52994/11682

السلطان الاعظم غياث الدين مسعود

Ç.: 16.5X13.5 mm, A.: 1.670 gr. AE. RRR. Fels.

Ön yüzünde el sultanu'l azam Gıyaseddin Mesud, arka yüzünde cepheden çift başlı kartal figürü vardır. II.

⁴³ İzmirlier, *age.*, s. 397.

⁴⁴ İzmirlier, *age.*, s. 397.

Gıyaseddin Mesud bin Keykavus (H.679-682/682-695/M.1280-1284/1284-1296) tarihleri arasında hüküm sürmüştür. İki kez tahta çıkmıştır, ilk saltanat dönemine aittir. Anadolu Selçuklularına aittir.

Zeno: 135569/KEK: Env.5398

Ç.: 21X21 mm, A.: 3.065 gr. AE. RRRR. Fels.

Ön yüzünde kelime-i tevhid, el imam el Mustasım billah emirü'l müminin duribe Konya sene H.647/M. 1249-1250, arka yüzünde el selatinü'l azam izzeddünya veddin Keykavus ve Rükneddünya veddin Kılıç Arslan ve Alaeddünya veddin Keykubad benü Keyhüsrev berahin emirü'l müminin yazılıdır. Anadolu Selçuklularına aittir.

Zeno: 187707

لا اله الا الله محمد رسول الله السلطان شاه

Zeno: 213346

لا اله الا الله محمد رسول الله ضرب انطاقيه

Ç.: 23X21 mm, A.: 1.632 gr. AE. RRR. Fels. Ç.: 21X20 mm, A.: 2.623 gr. AE. RRR. Fels.

Suriye Selçuklularına ait olan felsin ön yüzünde Sultan Şah yazısı arka yüzünde aslan resmi gibi stilize edilmiş fil, üzerinde ise hilal içinde insan başı resmedilmiştir. Üst kısımda ise ay resminin içinde bir yüz ya da yıldız resmi mevcuttur.

Suriye Selçuklularına ait olan felsin ön yüzünde la ilahe illallah Muhammed Resulallah yazısı, arka yüzünde ise Allah yazısının altında aslan resmi mevcuttur. Sikke, Antakya darplıdır.

Küçük Beylikler ya da Geç Dönem Beylikleri olarak bilinen beyliklerden Aydınoğulları, Candaroğulları, Anonim olan Beylikler, Eratna Beyliği, Karamanoğulları Beyliği, Germiyoğulları Beyliği ve Erzincan Mutahharten Beyliği'ne ait sikkeler arasından seçmeler yapılarak en nadir örnekler sergilenmeye çalışılmıştır. Diğer beyliklere ait yüzlerce sikke olmasına rağmen sayfa sınırlaması sebebiyle örnekler verilememiştir. Beylikler dönemi sikke darbı açısından oldukça ilginç bir dönemdir, her beyliğin kendine ait damga ya da sembollerini sikkelerinde kullanmaları, bölgeye ait ya da önem verilen hayvanların resimlerini sikkelerde stilize olarak darp etmeleri ve vassallık statüsü olanların ilginç ifadeleri kullanmaları dönemi farklı kılmaktadır. Kullanılan metal türleri beyliğin ekonomik gücünü gösterirken, bazı bakır-bronz alaşımli sikkelerin darbında görülen kötü darp kalitesinin ise beyliğin sikke darp etme becerisine sahip ustalarının bulunmadığına işaret ettiği anlaşılmaktadır. Aynı ustaların Arapça ve Osmanlıca ifadelerin-adların-rakamların yazımında hatalar yaptıkları görülmekte bu da iyi düzeyde eğitim almamış kişilerin sikke darbı işleri ile iştigal eylediklerini açıklamaktadır.

Beylik sikkeleri ülkemizde üzerinde en az çalışılan sahalardan biridir. Özellikle alan otoritelerinden Gültekin Teoman⁴⁵ ve Betül Sağıt Teoman'ın yayımladıkları sikkeler son döneme mührünü vurmuş birçok yeni beylik sikkesi gün ışığına çıkarılmıştır.⁴⁶ Lokal olarak beylikleri çalışan saha uzmanları sayesinde her geçen gün yeni sikkeler gün ışığına çıkarılmakta Beylikler Tarihi'ne ait birçok detay ortaya konulmaktadır. Özellikle zikredilmesi gereken alan otoritesi diğer isimler ise Kamil Eron, Şevkullah Bal ve Yılmaz İzmirlier'dir. Özellikle

⁴⁵ <https://independent.academia.edu/SmyrnaCoins>

⁴⁶ <https://deu.academia.edu/Bet%C3%BClSa%C4%9F%C4%B1Teoman>

TÜRK DEVLETLERİNE-BEYLİKLERİNE AİT UNİK-NADİR SİKKE ÖRNEKLERİ VE NUMİZMATİK BİLİMİ AÇISINDAN ÖNEMLERİ

Yılmaz İzmirlier'in Anadolu Selçukluları üzerine neşrettiği kitap ve beylik sikkeleri ile ilgili yayınları olağanüstü değere sahiptir. Türkiye'nin en büyük koleksiyonerleri ve lokal alan uzmanları olan bu isimlerin yayımladıkları yayınlara, dünya literatüründe kabul görmekte ve ortaya koydukları yeni bilgiler sayesinde bir çok çetrefil problem aşılabilmektedir.

Aşağıda örnekleri verilen sikkeler arasında en nadir olanları kırmızı ile vurgulanırken, diğerlerine ait detaylar üzerinde fazla ayrıntıya girmeden verilmeye çalışılmıştır.

Zeno: 43562

ضرب یکی شهر

Ç.: 15.8X15 mm, A.: 0.658gr. AE. RRR. Mangır.

Ön yüzünde Mührü Süleyman'ın yer aldığı yıldızın içinde farklı bir yazı vardır. Darb yerinin Yenişehir olabileceği alan otoritelerinden Yılmaz İzmirlier tarafından belirtilmiştir. Arka yüzünde ise kötü darb sebebiyle çıkan yazı okunamamaktadır. Aydınöğulları Beyliği'ne (1308-1426) aittir.

KEK: Env.2114/ŞBK: Env.1332

لا اله الا الله محمد رسول الله ابوبكر عمر عثمان علي
السلطان العدل ابو سعيد خلد الله ملكه

Ç.: 18.5X18 mm, A.: 0.972 gr.AR. R/RRRR. ½Dirhem.

Ön tarafında kelime-i tevhid, arka tarafında el sultanu'l adil Ebu Said halledallahu mülkehu yazılıdır.⁴⁷ İlhanlı Sultanı Ebu Said'e tabi olarak sikke darb ettirmiştir. Candaroğlu I. Süleyman Bey (H.709/742-M.1309/10-1341/42) tarihleri arasında hüküm sürmüştür. Candaroğlu Beyliği'ne (1292-1461) aittir.

Zeno: 44490/42182

Ç.: 16 mm, A.:0.681 gr. AE. RRRR. Fels.

⁴⁷ Haluk Perk, Hüsnü Öztürk, *Candaroğulları Beyliği Sikke Definesi*, Haluk Perk Müzesi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 31.

Sağda yer alan yuvarlak çember, www.zeno.ru'da yer alan örnekten farklıdır. Arka yüzünde stilize edilmiş olan kurt şekli ise birebir aynıdır. Candaroğulları Beyliğine ait olduğu düşünülmektedir. Şevkullah Bal, Anonim Beylik olarak tanımlamıştır.

KEK: Env.4126/Zeno: 174230

لا اله الا الله محمد رسول الله السلطان العدل خلد ملكه

Ç.: 15X14.5 mm, A.: 0.808 gr. AR. RRR. Dirhem.

Ön tarafında kelime-i tevhid vardır, arka tarafında Uygurca Alaaddin Eratna ve Arapça el sultanu'l adil halledallahu mülkehu yazılıdır. Eratna Devleti (H.736-753/M.1335/6-1352-3) dönemine ait gümüş lokal (hangi şehirde darp ettirildiği anlaşılamayan) bir sikkedir.⁴⁸ Alaaddin Eratna, H.736-753/ M.1335/6-1352-3 yılları arasında hüküm sürmüştür.

KEK: Env.6532

Ç.: 21X17 mm, A.: 1.375 gr. AE. RRRR. Fels.

Ön yüzünde duribe Sivas, arka yüzünde sol elinde mızrak ya da asa tutan oturur halde insan figürü tasvir edilmiştir. Darp tarihi yoktur. Alaaddin Eratna, H.736-753/M.1335/6-1352-3 yılları arasında hüküm sürmüştür. Eratna Devleti'ne aittir.

KEK: Env.5460

لا اله الا الله محمد رسول الله ابو بكر عمر عثمان على

السلطان العدل خلد الله ملكه ضرب كنگر في سنة ٧٤٦

Ç.: 18X17.9 mm, A.: 1.715 gr. AR. RRR. Dirhem.

Ön yüzünde la ilahe illallah Muhammed Resulallah, arka yüzünde el sultanu'l adil hullide mülkehu duribe Çankırı (Kengir-Kanker) fi sene H.746/M.1345-6 yazılıdır. Eratna Devleti (H.736-753/M.1335/6-1352-3)

⁴⁸ H. Perk, H. Öztürk, *Eratna Kadı Burhaneddin ve Erzincan (Mutahhaten) Emirliği Sikkeleri*, Haluk Perk Müzesi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 257.

TÜRK DEVLETLERİNE-BEYLİKLERİNE AİT UNİK-NADİR SİKKE ÖRNEKLERİ VE NUMİZMATİK BİLİMİ AÇISINDAN ÖNEMLERİ

dönemine ait gümüş bir sikkedir.⁴⁹ Alaaddin Eratna, H.736-753/M.1335/6-1352-3 yılları arasında hüküm sürmüştür.

KEK: Env.5760

توكلى الله السلطان ضرب لارنده على بن فرمان حلد ملكه

Ç.: 22X19.1 mm, A.: 1.638 gr. AR. RRRR. Dirhem.

Ön yüzünde tevekkeli Allah el sultan duribe Larende, diğer yüzünde Ali bin Karaman hullide mülkehu yazılıdır, Dört Halife'nin isimleri köşelerde zikredilmiştir. H.823/M.1420-1 tarihlidir. Ali Bengi, (H.822-824/M.1419-1421) tarihleri arasında hüküm sürmüştür. Karamanoğulları Beyliği'ne (1256-1487) aittir.

ŞBK: Env.1745/KEK: Env.3015

يعقوب ابن سليمان ضرب كرميان السلطان تيمور خان ٨٠٨

Ç.: 15.5X13.5 mm, A.: 0.699 gr. AR. RRR. Akçe.

Ön yüzünde Yakup ibni Süleyman duribe Germiyan, arka yüzünde el sultan Timur Han, H.808/M.1405-6 yazılıdır. Germiyanogulları Beyliği'ne (1299-1429) aittir.

ŞBK: Env.1884/KEK: Env.1998

لا اله الا محمد رسول الله ابوبكر عمر عثمان على

يعقوب ابن سليمان حلد ملكه ٨٠٩

Ç.: 15X14 mm, A.: 0.909 gr. AR. RRRRR. Akçe.

Ön yüzünde kelime-i tevhid ve Dört Halife'nin adı, arka yüzünde Yakup bin Süleyman hullide mülkehu Simav, H.809/M.1406-7 yazılıdır. Germiyanogulları Beyliği'ne (1299-1429) aittir.

KEK: Env.1998

⁴⁹ H. Perk, H. Öztürk, *Eratna Kadı Burhaneddin ve Erzincan (Mutahaten) Emirliği Sikkeleri*, Haluk Perk Müzesi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 220.

لا اله الا الله الا محمد رسول الله ابوبكر عمر عثمان على

يعقوب ابن سليمان حلد ملكه ٨١٠

Ç.: 15X14 mm, A.: 0.756 gr. AR. RRR. Akçe.

Ön yüzünde kelime-i tevhid, arka yüzünde Yakup bin Süleyman hullide mülkehu H.810/M.1407-8 yazılıdır. Germiyanogulları Beyliği'ne (1299-1429) aittir.

Zeno: ?

السلطان الاعظم

Ç.: 17.5X16.5 mm, A.: 1.330 gr. AE. RRR. Fels.

Ön tarafında el sultanu'l azam, arka tarafında ise sola doğru hareket halinde bir aslan tasvir edilmiştir. Hangi beyliğe ait olduğu tespit edilemediği için, anonim beylik sikkesi olarak tanımlanmıştır.

Zeno: ?

السلطان الاعظم

Ç.: 16X15 mm, A.:1.546 gr. AE. RRRRR. Fels.

Ön yüzünde el sultanu'l azam, arka yüzünde hangi Türk boyun ait olduğu anlaşılamayan anahtara benzer ilginç bir damga vardır. Anadolu Selçuklu sikke tipine büyük benzerlikler sergilemektedir. Menşei tespit edilemediği için, anonim beylik sikkesi olarak tanımlanmıştır.

Zeno: ?

TÜRK DEVLETLERİNE-BEYLİKLERİNE AİT UNİK-NADİR SİKKE ÖRNEKLERİ VE NUMİZMATİK BİLİMİ AÇISINDAN ÖNEMLERİ

Ç.: 18.17.8 mm, A.:1.565 gr. AE. UQ. Fels.

Sikkenin bugüne kadar literatüre kaydedilmiş bir örneği tespit edilememiştir. Bulunduğu yer göz önünde tutulduğunda Eratna, Mutaharten ya da İlhanlı sikkesi olma ihtimali söz konusudur. Erzurum, Erzincan sınırına yakın bir bölgede bulunmuştur. Tipinden hareketle benzer örneklerin özelliklerine dayanılarak Mutaharten Beyliği'ne ait olduğunu söylemek mümkündür.

Değerlendirme

Nüvizmatik disiplini açısından Türk sikkelerinin gelişim seyri ele alındığında önemli değişikliklerin olduğu ve zamana yayılan bir gelişim sürecini tamamladıkları görülmektedir. Sonradan içine dâhil oldukları bir medeniyetin güçlü sosyoekonomik baskısı karşısında yer edinebilmek, geniş kitlelerin zecri uygulamaları karşısında tutunabilmek ve varlık mücadelesi verebilmek oldukça zordur. Bütün bunlar üstün gayret gerektiren bir çalışma disiplini getirdiği için Türkler yerleşiklerden ekonomiye dair bütün detayları etap etap almıştır. Önceleri bilmedikleri sikke darp etme ameliyesini zamanla Çinli, Grek, Ermeni, İranlı ve Arap zanaatkârlardan öğrenmişlerdir. Yabancı zanaatkârların ilkel yöntemlerle ilk zamanlarda darp ettikleri sikkelerin yerine daha kaliteli kalıplarla ve yüksek metal ayarına sahip malzemelerden kesilmesi, tüccarların ayar ve ağırlık garantisi olan para birimlerine yönelmesine neden olmuştur. Özellikle Tolunoğulları ile başlayan ve Karahanlılarla devam eden sikke darp etme seyri, ayar kalitesi, gramaj kusursuzluğu ve süsleme sanatının farklı hatlarla metalin dizaynında kullanımıyla birlikte, sanat eseri niteliği taşıyan sikkeleri meydana getirdiği görülür.

Halk arasında itibar gördüğü gibi, yabancı tüccarlar tarafından da tercih edilen sikkeler, panayır dönemlerinde ve merkezi pazarlarda sürekli kullanılmış, tedavülde kalma seyirleri oldukça uzun süreli olmuştur. Karahanlıların gümüş krizi yaşadıkları dönemler hariç, Çin pazarlarında, Harezm tüccarlarının elinde, kuzey pazarı olarak bilinen Belencer ve Semender şehrinde, Gaznelilere ait Kuzey Hindistan sahasında geniş bir kullanım alanına sahip olduğu, uzun yüzyıllar sonra arkeolojik kazılarda elde edilen nüvizmatik verilerin bulunmasıyla anlaşılmıştır. Karahanlı, Gazneli, Harzemşah ve Büyük Selçuklu çağı, güçlü devletlerin yakın coğrafi sahalarda yaşadıkları ve askeri ilişkilerinin yanı sıra yoğun bir ekonomi ağına sahip oldukları dönem olarak da görülmektedir. Karahanlıların sınırları dâhilinde yer alan ve önceden Samani Devleti'nin tebaası olan İran soylu halkların erken dönemlerden itibaren kendi adlarına vassallarını belirtmek kaydıyla sikke darp ettirdikleri bilinmektedir. Aynı durumda, Samanilere tabi olan Türk soylu Afşiniler ve Simcuriler de vardır, onlarda kendi adlarına ama Samani sultanına tabi olarak sikke kestirmişlerdir. Özellikle bu geleneği Karahanlı yöneticilerinin izniyle ilk dönemlerde devam ettirdikleri, daha sonra ise devletin ekonomik alt yapıyı oluşturur oluşturmaz dihanların bu iznini kaldırarak bütün ülke sınırları içerisinde tek para biriminin kullanımına yöneldikleri görülecektir.

Memlukluların Mısır'da inşa ettikleri devlet düzeninin halk arasında geniş bir taraftar kitlesi toplaması sayesinde hâkimiyet süreleri uzun bir zaman dilimine yayılmıştır. Emevilerin ve Abbasilerin ilk dönemlerden itibaren halk üzerinde ağır bir vergi sistemi uygulamaları sebebiyle halkın bu zulümlere büyük tepki göstererek farklı zaman dilimlerinde isyan çıkarıp Abbasi ordularına ağır kayıplar verdirdikleri bilinmektedir. Deniz ticaretinden ve kara ticaretinden elde edilen gelirlerin yanı sıra tarım politikaları desteklenerek sulama kanallarının her yıl yeniden onarımı ile birlikte verimli ürünlerin hasadı ile halk zenginleşecek vergi oranları düşürüldüğü için memnuniyet şekli devlete bağlılık olarak kendini gösterecektir. Vergi tahsilinin büyük bir yolsuzluk alanı olması sebebiyle vergi tahsildarları devlet tarafından görevlendirilecek ve halktan alınması gereken oran kadar vergi alınacaktır. O yılki yağış oranı, ürün miktarı, bir yıl sonraki tohum miktarı ve diğer ihtiyaçların karşılanması için köylüye ayrılacak oran belirlendikten sonra tahsilat yapılmıştır. Bu da halkın memnuniyetini sağlayacak, devlete olan bağlılığın yanı sıra topraklarını terk ederek başka ülkelere giden köylülerin ve halkın ülkelerinde kalmaları temin edilerek sağlam bir ekonomi alt yapısı oluşturulacaktır. Darp edilen dinar, dirhem ve felslerin bütün Afrika, Mezopotamya ve Arap Yarımadası'nın yanı sıra Anadolu'da da kullanıldığı bilinmektedir. Memluklulara ait yüzlerce altın, bakır ve gümüş sikke Doğu ve Güneydoğu Anadolu başta olmak üzere Orta Anadolu'da bulunmuş hatta bu bölgelerde darp edilen ve örneği başka yerlerde bugüne kadar görülmemiş olan sikke numunelerinin varlığı nüvizmatları şaşkına çevirmiştir. Memluklu sikkeleri, İslam

kültür kuşağı içerisinde olmasına rağmen stilistik olarak tamamen Türk sikke geleneğinin devamı şeklinde kabul edilmektedir.

İlhanlıların yıkılmasıyla birlikte Calayrlar, Karakoyunlular-Akkoyunlular Suriye, Irak, Azerbaycan ve Anadolu'nun güney ve doğusundaki şehirlerde etkili olmaya, bölgeyi ele geçirmeye ve adlarına sikke darp ettirmeye başlamışlardır. Aslında buldukları coğrafi saha itibarıyla Fars-Arap geleneği altında sikke darp ettirmeleri gereken bu devletlerin aksine mezhebi çatışmalardan uzak durarak kendilerine has özellikler taşıyan ve tipik oturmuş kalıp ve tiplerle para kestirdikleri ve İran sikke geleneğiyle birlikte Arap stilineki paralarla rekabete girecek düzeyde gelişmiş örnekler sergiledikleri görülecektir.

Timurîler olarak bilinen ve emirlerinin ölümünden sonra uzun süre geniş coğrafyalarda hakimiyetini devam ettiren bu devlet, köklü eğitim sistemi, mimari faaliyetleri ve zengin ticaret yollarının getirileriyle sağlam bir ekonomik alt yapı oluşturduğu için varlığını fasilasız sürdürmeyi başarmıştır. Zenginliğin sanata, mimariye, musikiye, ilme ve sosyal hayata yansıtıldığı ülkede halk tarımın ve ticaretin getirileriyle önemli ilerlemeler kat etmiştir. Astronomide, tıpta, kimyada, matematikte ve diğer disiplinlerde ilerleme kaydeden Timurîler, çağının çığır açan gelişmelerine imza atmış ve medreseleri dünyanın dört bir yanından gelen talebelerle dolmuştur. Timurîler çok geniş bir sahaya yayıldıkları için hâkimiyeti altındaki topraklarda farklı tür ve tipte sikkeler darp ederek ticareti canlı tutmanın yollarını aramışlardır. Timurî sikkeleri büyük oranda dirhem oldukları ve ağırlık standartları dikkatli bir şekilde denetlendiği için uzun süre standart kaybına uğramamıştır. Stilistik olarak kendilerine has tarz yaratan Timurî sikkeleri ilk bakışta hemen anlaşılabilir, sebebi ise kullanılan işaretlerin Timurî hanedanını gösteriyor olmasından kaynaklanmaktadır.

Anadolu Devletleri ve Anadolu Selçukluları aslında birbirinin devamı olan Türkmen boylarının kurdukları siyasi teşekküllerdir. Selçukluların akabinde kurulan Anadolu Beylikleri de aynı şekilde yıkılan Selçuklu Hanedanıyla akraba olan boyların kurdukları beyliklerden meydana gelmektedir. Erken Dönem Beylikleri olarak da bilinen beyliklerin sikkeleri oldukça farklı ve dikkat çekicidir, büyük olasılıkla Grek, Süryani ya da Yahudi ustalara darp ettirilen sikkeler sanatsal açıdan değerlidir. Gerek sikke kompozisyonu gerek çok dilli olması gerekse adeta sanatsal nitelik taşıyor olmaları sebebiyle diğer dönem sikkelerinden ayrıldıkları görülür. Saltuklulara ait sikke örnekleri, Artuklulara ait sikkeler ve Mengüceklilerle Danişmendlere ait tipik numuneler stilistik hatlara sahip oldukları için hemen fark edilebilmektedir. Bu da sikkelere bir kimlik katmakta ve dönem sikkeleri arasında seçkin bir yere sahip olmalarını sağlamaktadır.

Bu dönem, bütün kargaşaya, birden fazla sultanın ortak saltanat (İki Kardeş ve Üç Kardeş) dönemine, Haçlı saldırılarına, Moğol saldırılarına ve ağır vergi politikalarına, salgın hastalıklara rağmen ekonominin ayakta durabildiği, korku döneminde dahi ad verilmeden sikke darp ettirildiği zor bir zamandır. Selçuklu sikkeleri, özellikle dirhemler sanatsal açıdan değerli örneklerdir, süsleme sanatındaki zarafet, yazı hatlarındaki güzellik, sikkede milimetrelilik alanların dahi boş bırakılmadan değerlendirildiği nadir örneklerden oluşmaktadır. Selçukluların Korku Dönemi olarak bilinen bu seyirde darp ettikleri sikkelerin çok azı günümüze kadar ulaşmıştır, dönem sahtelerinde dahi bir standart vardır, gümüş ayarlarında bozulma dikkat çekecek kadar fazla değildir. Devletin son zamanları ve ağır vergi dönemleri hariç genellikle standarta ve ağırlık ayarlarına uyulmuştur.

Beylikler döneminde farklı örnekler, özellikle sikke çeşitliliğini ortaya koyması açısından verilmiş, dönemin iktisadi anlayışı görülsün diye dirhem ve fels örneklerinin ağırlık ölçüleri bilerek vurgulanmıştır. Aslan, kurt, kartal, tavşan, turna, leylek gibi birçok hayvanın sikkelerin üzerinde stilize edilerek sergilenmesi konargöçer yaşam biçiminin devam ediyor olduğunun en güzel göstergesi olarak görülebilir. Diğer sikkelerdeki tasvirler ise, genellikle silah, ok yay, teber, mızrak cıda gibi silahların yaya ya da süvarilerin elindeki duruş şekilleri üzerinden gösterilmiştir.

KAYNAKLAR

ARTUK İ., C. Artuk, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslami Sikkeler Kataloğu*, C. I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971.

ARTUK İ., C. Artuk, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslami Sikkeler Kataloğu*, C. II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1974.

“Arts from the Land of Timur”, *An Exhibition from a Scottish Private Collection*, Paisley, 2012.

AYDIN Şennur vd., *Yapı Kredi Sikke Koleksiyonu Sergileri*, C.II, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1994, s.25.

BABAYAROV G. *Köktürk Kağanlığı Sikkeleri Kataloğu (The Catalogue of coins of Turcic Qaghanate)*, Ankara 2007.

BABAYAROV G. “Semerkant'ta Bulunan “Kağan” ve “Hatun” Unvanlı Eski Türk Sikke ve Mühürleri Üzerine”, *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 2, Temmuz 2019, ss.177-202.

BALOG Paul, *The Coinage of the Mamluk Sultans of Egypt-and-Syria*, The American Numismatic Society, New York 1964.

İZMİRLİER Yılmaz, *Anadolu Selçuklu Paraları*, Mas Matbaacılık, İstanbul 2010.

TÜRK DEVLETLERİNE-BEYLİKLERİNE AİT UNİK-NADİR SİKKE ÖRNEKLERİ VE NUMİZMATİK BİLİMİ AÇISINDAN ÖNEMLERİ

- KAMIŞEV A. M., *Rannesrednevekoviy Manetny Kompleks Semireçya*, İzd. Rarited İno, Bişkek 2002.
- KOÇNEV, B. D., "Svod Nadpisey na Karahanidskih Monetah: Antroponimi i Titulatura, Çast 1", *VİSİD*, Vıp. IV, Rassiyskaya Akademiya Nauk İnstitüt Vastokovediya, Moskva 1995, s. 201-276.
- KOÇNEV, B. D., "Svod Nadpisey na Karahanidskih Monetah: Antroponimi i Titulatura, Çast 2", *VİSİD*, Vıp. V, Rassiyskaya Akademiya Nauk İnstitüt Vastokovediya, Moskva 1997, s. 245-314.
- KOÇNEV, B. D., "Svod Nadpisey na Karahanidskih Monetah: Antroponimi i Titulatura, Çast 3", *VİSİD*, Vıp. VI, Rassiyskaya Akademiya Nauk İnstitüt Vastokovediya, Moskva 2004, ss. 261-291.
- Meskûkât-ı Kadimei İslamiye Kataloğu, Müluku Cengiziye ve İlhaniye, Celayir ve Kırım Hanları Meskûkâtı*, Kısmı Salis, Mahmut Bey Matbaası, Kostantiniye 1318.
- ÖGEL, Bahaeddin, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi, Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre*, TTK Yayınları, Ankara 1991.
- PERK Haluk, Hüsni Öztürk, *Candaroğulları Beyliği Sikke Definesi*, Haluk Perk Müzesi Yayınları, İstanbul 2003.
- PERK Haluk Hüsni Öztürk, *Eratna Kadı Burhaneddin ve Erzincan (Mutahaten) Emirliği Sikkeleri*, Haluk Perk Müzesi Yayınları, İstanbul 2008.
- SAVELYEVA P., *Moneti Djuçidov, Djugataidov, Djalairidov i Drugiya Obraşçavşiyasiya v Zolotoy Orda v Epohu Tohtamişa*, Vıp I, Sanktpeterburg 1857.
- SAVELYEVA, P., *Moneti Djuçidov, Djugataidov, Djalairidov i Drugiya Obraşçavşiyasiya v Zolotoy Ord v Epohu Tohtamişa*, Vıp II, Sanktpeterburg 1858.
- TARGAÇ, M. İ., "Ünik Bir Celayiroğlu Sikkesi", *Türk Numismatik Derneği*, Bülten No:44, İstanbul 2015, s.4-6.
- TEVHİD Ahmed, *Meskukat-ı Kadime-i İslamiye Katalogu, Türkistan Hakanları, el Sebüktegin, Horasan ve Irak Selçukileri, Beni Salduk, Beni Mengüç, Danişmendliler, Rum Selçukileri, Karaman, Aydın, Saruhan, Mıntika-i Germiyan ve İsfendiyaroğulları, Beni Eratna, Karakoyunlu, Akkoyunlu Meskukatı*, Kostantiniye 1321.
- TEZCAN Mehmet, "Paraların Işığında Türk ve İnan Kavimlerinde Ay Yıldız/Güneş Motifi ve Türk Kültürü İçin İnan Araştırmalarının Önemi", *ICANAS 2007, Tarih ve Medeniyetler Tarihi*, C.VI, 2012.
- THIERRY François, "Three Notes on Turgesh Numismatics", *Proceedings of the Symposium on Ancient Coins and the Culture of the Silk Road, Sichou zhi lu guguo qianbi ji Silu wenhua guoji xueshu yantaohui lunwenji, Shanghai Bowugan Decembre 2002*, Shangai 2011, pp.413-442.
- THIERRY François, "Wuzhu des Sui ou Wuzhu des Wei", *Bulletin de la Societe Française de Numismatique*, No 4, Avril, 1988, pp. 349-351.
- YOSHIDA Yutaka, "First Fruits of Ryukoku-Berlin Joint Project on the Turfan İranian Manuscript", *Acta Asiatica, Bulletin of the Institute of Eastern Culture*, 78, Tokyo 2000, Ikeda On (Ed.) Tun-huang and Turfan Studies, p.83-85.
- İnternet Kaynakları**
- <https://altaycoins.com/login.php>
- <http://www.balcoins.com/>
- <https://deu.academia.edu/Bet%C3%BCIsa%C4%9F%C4%B1Teoman>
- www.cybernumis.com
- http://db.stevealbum.com/php/lot_auc.php?site=2&sale=20&lot=392&lang=1
- https://db.stevealbum.com/php/lot_auc.php?site=2&sale=20&lot=391&lang=1
- <http://www.eroncoins.com/>
- <https://independent.academia.edu/SmyrnaCoins>
- www.rasmir.com
- https://www.sarc.auction/SEMIRECH-E-Arslanid-Inal-Tegin-8th-century-AE-cash-4-29g-VF_i32004953
- www.sogdcoins.narod.ru. Coins of Semirechie, Sr 20

https://www.vcoins.com/en/stores/alibaba_coins/244/product/aq_qoyunlu__anonymous_fals_17_gr__1954_mm/844435/Default.aspx

www.zeno.ru

Kısaltmalar

KEK: Kamil ERON Koleksiyonu: <http://www.eroncoins.com/>

ŞBK: Şevkullah Bal Koleksiyonu: <http://www.balcoins.com/>

YA: Yiğit ALTAY Koleksiyonu: <https://altaycoins.com/login.php>

**TÜRK DEVLETLERİNE-BEYLİKLERİNE AİT UNİK-NADİR SİKKE ÖRNEKLERİ VE NUMİZMATİK
BİLİMİ AÇISINDAN ÖNEMLERİ**